

PAPER DETAILS

TITLE: Kadizâde Mehmed'e Atfedilen Otobiyografik Risâle(ler) Üzerine Notlar

AUTHORS: Elmin Aliyev

PAGES: 215-256

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4423914>

Kadızâde Mehmed'e Atfedilen Otobiyografik Risâle(ler) Üzerine Notlar

Elmin Aliyev*

Notes on the Autobiographical Treatise(s) Attributed to Kādizâde Mehmed

Abstract ■ Autobiographical texts have a privileged position when it comes to pre-modern Ottoman self-narratives. The first condition for the identification of the relevant texts -whether they are complete, partial, or fragmentary- is simple: qualified studies examining these pre-modern works, most of which are still in manuscript form; such studies of author, content, and manuscript culture should become widespread. The subject of this article is an autobiography attributed to Kādizâde Mehmed Efendi (d. 1045/1635), one of the most influential preachers in seventeenth-century Istanbul. The first of the article's two aims is to question the nature of the autobiography previously attributed to Kādizâde under the title *Risâle-i Mudâfâ'a* and to demonstrate the possibility of speaking of two different autobiographies in the context of the newly discovered manuscript. In line with this aim, the Arabic texts and Turkish translations of the treatises called *Risâle fî Hasbî al-hâl* and *Risâle fî Tafsil al-hâl* are included. The second aim is to analyze the author-protagonist's self-centered narrative style. Kādizâde wrote these treatises -which also shed light on his relationships with his intellectual circle- in response to a rumor about him, and he provided valuable information about his birth, family, educational life, scholarly works, and more. Although this was the author's general motivation, the first work emphasized al-Ghazzâlî (d. 505/1111) and the second work emphasized 'Abd

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Bu makale, 122K722 numaralı ve "Osmanlı Literatüründe Ben-Anlatıları: Envanter-Analiz (1500-1800)" başlıklı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) projesi kapsamındaki araştırmalarımızın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ndeki yazma nüshadan haberdar olmamı sağladığı için İbrahim Halil Ayten'e, değerli yorum ve katkılarından dolayı da makalenin meçhul hakemleri ile sayı editörü Prof. Dr. Selim Karahasanoğlu'na müteşekkirim.

al-Wahhâb Sha'rânî (d. 973/1565), thus creating two autobiographies that differ in style and content.

Keywords: Kâdizâde Mehmed, Kâdizâdeli Movement, Ibn al-'Arabî, Sha'rânî, Ottoman Self-Narratives, Autobiography.

Giriş: Otobiografik Risâle mi Risâleler mi?

XVII. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatını derinden etkileyen *ilmîyeliler* arasında Kadızâde Mehmed Efendi'nin özel bir yeri vardır. Kendisini üne kavuşturan en önemli vasfı, uzun yıllar devam edecek olan Kadızâdelî-Sivâsî çatışmasını tetikleyen kilit isimler arasında yer almasıdır.¹ Bu iki grup arasındaki tartışma konuları; tasavvufî (sema, deverân, cehrî zikir), inanç ve ibadetlerle ilgili (kabir ziyareti, teğannî, tasliye ve tarziyenin cevazı, İbnü'l-Arabî'nin küfürle ithamı, Yezîde lanet okunması vb.) ve toplumsal (tütün, kahve, rüşvet vb.) konular şeklinde geniş bir yelpazede ele alınabilir.² Fakat elinizdeki makalenin amacı, genel olarak Kadızâdeliler hareketini özelde ise Kadızâde Mehmed Efendi'nin XVII. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatındaki yerini bütün yönleriyle tartışmak değildir.³ Bizim için önemli olan husus, İbnü'l-Arabî'ye dil uzattığına dair bir söylenti üzerine Kadızâde Mehmed Efendi tarafından yazıldığı düşünülen *Risâle-i Müdâfaa* adlı otobiyografinin mahiyetini sorgulamak ve içerdiği bilgileri ben-anlatısı perspektifinden ele alıp değerlendirmektir.

Ali Durmuş tarafından tespit edilen risâle, araştırmacının doktora çalışmasında birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Akabinde ise "tahkik ve çevirisi" yapıлып, söz konusu tezden üretilen değerlendirme kısmıyla birlikte müstakil makale olarak

1 Bu konuyu çeşitli yönleriyle ele alıp değerlendiren örnek çalışmalar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadızâdeliler Hareketi"', *Türk Kültürü Araştırmaları*, 17-21/1-2 (1984), s. 208-225; Madeline C. Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post-classical Age: 1600-1800* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1988); Semiramis Çavuşoğlu, "The Kadizadeli Movement an Attempt of Seriat-Minded Reform in the Ottoman Empire" (Doktora Tezi), New Jersey: Princeton University, 1990; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadizadeliler", *DİA*, XXIV, 2001, s. 100-102.

2 İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), s. 57.

3 Kadızâdeliler hareketini, Avrupa'daki püritan hareketlerle olan benzerliği görüşüne de dikkat çekerek farklı bir perspektiften ele alan çalışma için bkz. Marinos Sariyannis, "The Kadizadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a Mercantile Ethic?", *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire*, ed. A. Anastasopoulos (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 263-89.

yayınlanmıştır.⁴ Kadızâde gibi önemli bir ismin otobiyografisinin yayınlanarak ilgili literatüre dahil edilmesi, Osmanlı düşünce hayatına ilişkin araştırmalar, en önemlisi modern öncesi döneme ait Osmanlı ben-anlatıları bağlamında takdire şayandır. Bununla birlikte araştırmacının tahkik, çeviri ve değerlendirme açısından yer verdiği noksanlar ve de tarafımızdan tespit edilen yeni bir elyazma nüshası risâlenin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bakımdan öncelikli amacımız Kadızâde'nin ben-anlatısı kapsamındaki görüşlerine ışık tutmak olsa da bahsi geçen otobiyografik risâlenin -veya ileride açıklayacağımız üzere risâlelerin-Türkçe çevirileri ile birlikte tekrar yayınlanmasını uygun gördük.

Risâlenin, Durmuş tarafından tespit edilen nüshası Ankara Milli Kütüphanesi'deki bir mecmua içerisinde (Yazmalar Koleksiyonu, nr. 06 Mil Yz A 2688, vr. 62^b-64^a) muhafaza edilmektedir. Talik hatla yazılan nüshanın her sayfasında 24 satır bulunmaktadır. Eserin dili Arapça olmakla birlikte araya düşülen Türkçe "açıklama notu" (vr. 63^a) nüshanın müellif hattı olmadığına delildir. Fakat müstensih'in ismi ve istinsah tarihi belirtilmemiştir. Eserin ilk yaprağında, muhtemelen müstensih tarafından konulan *Risâle Mensûbe li'bnî'l-Kâdî Rahimehullah* (Merhum İbnü'l-Kâdî'ye Nispet Edilen Bir Risale) başlığı kullanılmış, katalog kayıtlarında ise *Risâle-i Müdâfaa-i Kadızâde* şeklinde nereden alındığı belirsiz bir adlandırmaya yer verilmiştir.

Bileninin aksine bu nüsha Kâdızâde'nin otobiyografisini içeren yegane yazma değildir; biri Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde diğeri ise Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi'nde olmak üzere iki nüsha daha vardır. Diyanet nüshası, 004931-XVIII demirbaş numarasıyla muhafaza edilen bir mecmua içerisinde (vr. 147^b-149^b). Her sayfasında 22 satırlık metnin bulunduğu nüshada eser ismine ve ferağ kaydına yer verilmediği gibi mecmuanın başında da herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Dolayısıyla online kütüphane kataloğunda yer verilen *Mâ menne'llâhi ta'âla 'aleyye mine's-sagîr ile'l-kebr* başlığı, metinde geçen bir ifadedden (vr. 147^b) hareketle sonradan belirlenmiştir. Yanlış okunan bu ibarenin doğrusu, *Mâ menne'llâhu te'âla 'aleyye mine's-sığar ile'l-kiber* (Küçüklükten büyüklüğüne kadar Allah'ın bana ihsan ettiği şeyler) şeklinde olacaktır.

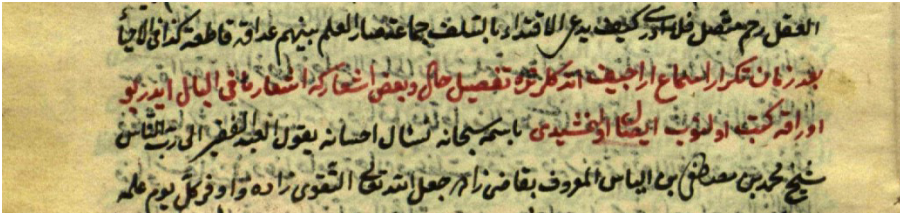
Kastamonu nüshasına gelince diğer iki yazma gibi bu nüsha da mecmua içerisinde (nr. 1939, vr. 19^b-21^b) muhafaza edilmektedir. Arapça talik hatla yazılan risâlenin her sayfasında 23 satır vardır. Gerek mecmuanın vikâye, zahriye ve

4 Ali Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi: Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), s. 136; "Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi: *Risâle-i Müdâfa'a* Işığında Hayatı ve İlmi Kişiliği -Tercüme, Tahkik ve Değerlendirme-", *Tokat İlmîyat Dergisi*, 8/1 (2020), s. 321-350.

temellük sayfalarına, gerekse de risâlenin başına ve sonuna eser ismine dair herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Bu da demek oluyor ki katalog kayıtlarında yer verilen *Risâle fi-mâ Karâ'eş-Şeyh Muhammed inde Ekâbiri'l-Ulemâ* (Şeyh Muhammed'in Büyük Âlimlerden Okudukları Hakkında Bir Risâle) adlandırması eserin içeriğine binaen sonradan üretilmiştir. Aynı şekilde risâlenin 19^b-20^a varakları arasındaki boş yaprağa kurşun kalemle düşülen *Tercümei Ahval Şeyh Mustafa* ibaresi de kataloglama sırasındaki yanlış bir adlandırma kaydından ibarettir. Katalog bilgilerine göre toplam on üç risâleden oluşan mecmuanın başında temellük sayfasının bulunmaması onun aidiyetini belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte 19^a varasına düşülen bir fevâid kaydında mecmua sahibinin Tekfurdağlı adıyla meşhur olduğu ve 1143/1731 senesi Kadir gecesinde vefat ettiği öğrencisi tarafından not edilmiştir. Mecmuadaki risâle yazarlarından Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) isminin öne çıkması bu nüans ile birlikte değerlendirilirse Tekfurdağlı'nın “Kadızâdeli meşrepten bir müderris” olduğuna ihtimal verilebilir.

Arapça tenkitli metinde sırasıyla “mîm”, “dal” ve “kef” harfleriyle işaret edeceğimiz bu nüshaları karşılaştırdığımızda ortaya çıkan manzarayı aşağıdaki gibi tasvir edebiliriz:

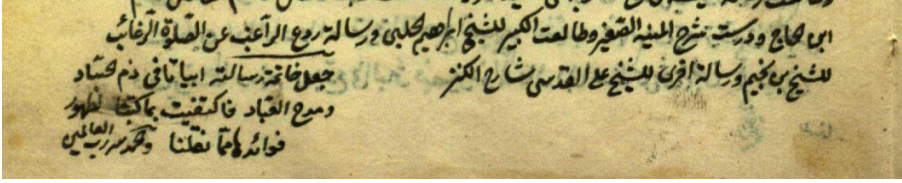
- (i) Milli Kütüphane nüshasının 63^a varasına müstensih tarafından düşülen nota (**Resim 1**) kadarki kısım Diyanet ve Kastamonu nüshalarının başında yer almıyor. Her ne kadar Durmuş bu notu Kadızâde'ye atfedilen metnin bir parçası olarak okumuşsa da mevcut ibarelerin hem dil hem biçim hem de de içerik itibarıyla yazara ait olmadığı açıktır. Ana metinden farklı olarak Türkçe ve kırmızı mürekkeple yazılan bu notta şöyle denilmektedir: “Ba'de zaman tekrar istimâ-ı erâcîf ettiklerinde tafsil-i hâl ve ba'zı eş'âr ki iş'âr-ı mâ fi'l-bâl eder bu evraka ketb olunup îsal olunmuşdı.”

Resim 1: Milli Kütüphane nüshasına müstensih tarafından kırmızı mürekkeple düşülen Türkçe not (vr. 63^a).

Anlaşıldığı kadarıyla Kadızâde önce buraya kadarki kısmı yaz(dır)mış, fakat asılsız söylentilerin (erâcîf) son bulmaması üzerine bazı eklemelerde bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Müellifin ilk kısımdaki *hasb-i hâl* vurgusunun aksine ikinci

kısımdaki eklemeler *tafsîl-i hâl* ve *ba'zı eş'âr* ibareleri ile nitelendirilmiştir. Nüshanın sonuna düştüğü Arapça derkenar notuna (**Resim 2**) göre müstensih söz konusu eklemelerden *tafsîl-i hâl* kısmını faydalı bilgiler kabilinden görüp aktarmış, şiirlere ise yer vermemiştir: “[*Kadıẓâde*] risâlesini hasetçilerin yergisine ve takva sahibi kimselerin övgüsüne dair beyitlerle hitama erdirmiştir. Fakat ben, bize ulaşan faydalı bilgilerin gün yüzüne çıkarılması için yazılanlarla yetindim.”

Resim 2: Milli Kütüphane nüshasının sonuna müstensih tarafından düşülen Arapça derkenar notu (vr. 64^a).

- (ii) Milli Kütüphane nüshasında bahsi geçen iki kısım aynı risâlenin iki farklı bölümünden daha ziyade iki farklı risâleyi -ya da aynı risâlenin iki farklı versiyonunu- çağrıştırmaktadır. Zira ilerleyen sayfalarda ayrıntılandırılacağı üzere biçim ve içerik itibarıyla olduğu kadar üslup ve telif motivasyonu açısından da ayrılmaktadırlar.
- (iii) Nüshalardan hiçbirisinde -müstensih veya yazar tarafından- *Risâle-i Müdâfaa* ismine yer verilmemiştir. Şâyet iki farklı risâleden söz edilecekse, söylem ve telif motivasyonuna ilişkin ipuçları dikkate alınarak iki farklı adlandırmaya yer verilmesi daha uygun olacaktır. Kanaatimizce ilk kısım için *Risâle fî Hasbî'l-hâl*, ikinci kısım içinse *Risâle fî Tafsîli'l-hâl* ibareleri doğrudan eserden üretilen açıklayıcı isimler olarak değerlendirilebilir.
- (iv) *Risâle fî Tafsîli'l-hâl*'i içeren Diyanet ve Kastamonu nüshaları minhuvât notları, olayların tarihlendirilmesi, metin eklemeleri, eser ve yazar isimlerindeki ekleme ve çıkarmalar gibi hususlarda Milli Kütüphane nüshasından farklılaşmaktadır. Ancak söz konusu iki nüshanın da birbirinden istinsah edildiğini söyleyemeyiz. Risâlenin birden fazla istinsah tarikiyle çoğaltıldığını gösteren bu durum, farklı nüshaların mevcudiyetini muhtemel kılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'in tek nüsha olduğunu ifade etmeliyiz. Dolayısıyla da -Durmuş'un iddiasının aksine- risâlenin tahkikli neşrinden bahsetmek olanaksızdır. *Risâle fî Tafsîli'l-hâl*'in ise üç nüshası bulunmakta olup, karşılaştırmalı metin inşası mümkündür. Öte yandan önceki neşirdeki hata ve eksikliklerin ortadan kaldırılması için gerek Arapça metnin, gerekse de Türkçe tercümesinin yeniden yayınlanması gerekmektedir. Eksiklikten kastımız “ve” bağlacının

ayrı yazılması; âyetlerin ve minhu notlarının İSAM tahkik kurallarına göre belirtilmemesi; nokta, virgül vb. işaretlerin kullanımına özen gösterilmemesi; tenvinlerin çoğu yerde kullanılmaması gibi hususlardır. Bunlar kısmen de olsa görmezden gelinebilirse de yanlış okumadan kaynaklanan bazı hatalar (Tablo 1) ciddi anlam bozukluklarına sebep olacak boyuttadır.

Varak	Yanlış	Doğru	Eser
62 ^b	فستحسن	فاستحسن	Risâle fi hasb'i-hâl
63 ^a	مع رؤية كثير من	مع رؤية كثير من	
63 ^a	إما القتل ظلماً	إما القتل ظلماً	
63 ^a	كيف يدع	كيف يدعي	
63 ^a	قدس سرّه الأنوار	قدس سرّه الأنور	
63 ^a	و كتاب الآخر	و كتاباً آخر	
63 ^a	و نقلوا فتاوى مأثنين	و نقلوا الفتاوى على مأثنين	
63 ^a	فحصل في قلبي أشكال عظيم	فحصل في قلبي إشكال عظيم	
63 ^a	لزيلوا الأشكال عن قلبي	لزيلوا الإشكال عن قلبي	
63 ^a	فمثلت أمرهم	فأمثلت أمرهم	
63 ^a	مصطفى بن البس	مصطفى بن إلياس	Risâle fi tafsi'l-hâl
63 ^a	ما من الله تعالى من الصغر	ما من الله تعالى عليّ من الصغر	
63 ^a	مخدوم مكرم	مخدوم مكرم	
63 ^a	إلى العالم العمل	إلى العالم العامل	
63 ^b	وصفاو	وصف او	
63 ^b	لسلوك الطريق القضاء	لسلوك طريق القضاء	
63 ^b	بمدرسة سنان باشا	بمدرسة سنان باشا	
63 ^b	ابتدأت	و ابتدأت	
63 ^b	حسبة الله	حسبة لله	
63 ^b	عشرة ألف	عشرة وألف	
63 ^b	وبيعته	وباعته	
64 ^a	البضاوي ومع	البضاوي مع	
64 ^a	تممته	فأتممته	
64 ^a	مع شرح للفتوي	مع شرحه للفتوي	
64 ^a	بركوي	البركوي	
64 ^a	إبي المعين	أبي المعين	
64 ^a	و أمثلة مفصلة	و أمثلة مفصلة	
64 ^a	و شرح اللغة	و شرح اللغة	
64 ^a	و إغاثة	و كتاب إغاثة	
64 ^a	و تحذير الخواص	و تحذير الخواص	
64 ^a	و شيخ العطار	والشيخ العطار	
64 ^a	ابن الحج	ابن الحاج	

Tablo 1: Milli Kütüphane nüshasının neşrindeki yanlış ve eksik okuma örnekleri.

Örnek kabilinden sıralanan bu hataların basit imla ihlallinden kaynaklanmadığı, Türkçe çeviriden anlaşılmaktadır. Mesela, Kadızâde'nin doğum tarihini belirtmek üzere babası tarafından ebced hesabıyla düşülen “mahdûm-ı mükerrerem” (مخدوم مکرم) ibaresi “mahzum ve mükerrerem” (مخدوم مکرم) şeklinde yanlış okunmuş ve söz konusu ibarenin rakamla gösterilen 990 tarihiyle uyuşmadığının farkına varılmamıştır.⁵ Yazma nüshada minhu notunu göstermek üzere konulan işaret حل şeklinde okunmuş, herhangi bir anlam verilemediği için de dipnota kaydedilmiştir. *el-Mutavvel*'in bir eser ismi olduğu farkedilmemiş ve “tafsilatlı bir şekilde” diye tercüme edilmiştir.⁶ Milli Kütüphane nüshasının sonuna düşülen derkenar notu (**Resim 2**) metnin bir parçası olarak telakki edilmiş, daha da önemlisi Arapça ile uyuşmayan ilginç bir şekilde çevrilmiştir.⁷ Söz konusu örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da daha derin karşılaştırmayı okura bırakacak ve Kadızâde'nin ben-anlatısına odaklanacağız.

Müfterilere Karşı “Ben”: *İhyâ Gölgesinde Bir Meydan Okuma*

Kadızâde'nin *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'ini karakterize eden en belirgin özelliklerden ilki, bir tür vaaz veya hutbeyi anımsatacak biçimde tasarlanmasıdır. Ki bu da risâlenin, Kadızâde'nin camide anlattıklarından oluşturulduğu ve dolaylı bir dikte özelliği taşıdığı ihtimalini akıllara getirmektedir.⁸ İftira, kovuculuk ve laf taşımanın yerildiği dört âyetin zikri ile risâleye başlayan müellif, bu kötü davranışlarda bulunan fasık ve asi kimselere karşı alınacak tavırları sıralayıp konuyla ilgili üç hikâyeye yer verir. Risâlenin genel hacmine göre uzun sayılabilecek bu girişin ardından tıpkı eski âlimler gibi kendisinin de iftiraya maruz kaldığını kaydeder ve söylentilerin asılsız olduğunu aldığı iyi eğitimin çeşitli safhalarına dikkat çekmekle delillendirmeye çalışır.

Bu amaç doğrultusunda, erken yaşlardan itibaren bütün zamanını ilme adanmış olduğunu vurgulayan Kadızâde, dil (sarf, nahiv, meânî) ve mantık ilimlerinde yeterli

5 Durmuş ibarenin Arapçasını yanlış yazıldığı gibi Türkçe transkripsiyonunu da Arapça ile uyumsuz biçimde “mahzum ve mükerrerem” ve “mahzun ve mükerrerem” olarak kaydetmiştir. Bkz. Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi*, s. 108; Durmuş, “Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi”, s. 324.

6 Durmuş, “Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi”, s. 338.

7 Durmuş, “Kadızâde Mehmed Efendi'nin Bilinmeyen Risalesi”, s. 341.

8 Kadızâde'nin cami kürsüsünde yaptığı Arapça bir duanın “müstakil” risâle olarak istinsah edilmesi bu olasılık için örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Kadızâde Mehmed, *Kadızâde Hazretlerinin Kürsüde Ettiği Du'a* (Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 002651-VI), vr. 80^b-81^a.

ölçüde bilgi sahibi olduğunun altını çizmektedir. Tefsir, akaid/kelâm, tasavvuf, usûl ve fıkıh ilimlerindeki yetkinliğini ise Muhammed b. İbrahim el-Kelâbâzî (ö. 380/990), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111), Şihâbeddin es-Sühreverdî (ö. 632/1234), Kâdî Beyzâvî (ö. 691/1292), Sadrüşşerîa (ö. 747/1346), Sa'düddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) ve Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) medrese müfredatına girmiş eserlerini okumasıyla temellendirmektedir. Ona göre, gerek akli gerekse de nakli ilimlerde aldığı iyi eğitim sonucunda doğru ve yanlış inancı, güçlü ve zayıf delili, hatalı ve isabetli görüşü ayırt edebileceği bir kemale ulaşmıştır. Bu düzeydeki bir âlimin ise, cahil kimselerin yaptığı gibi “Şeyhü'l-Ekber'e dil uzatması ve velileri inkar etmesi” düşünülemez.

Müellife ait biyografik bilgileri dışarıda tutacak olursak *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'in içeriğinde Gazzâlî etkisi fazlasıyla hissedilmektedir. Nitekim eserin büyük bir bölümü *İhyâ*'dan aktarılan iki alıntıdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, kovuculuk ve dedikodunun (*nemîme*) yerilmesi hakkında olup, kendisine haber getirilen bir kimsenin günaha düşmemek için dikkat etmesi gereken altı ilkenin açıklamasını içermektedir. Sıralanan bu ilkeler dışında Kadızâde'nin başvurduğu âyetlere ve ismi zikredilmeyen bir bilge (*hakîm*), Hz. Ali ve Ebû Yûsuf ile ilgili aktardığı üç kısa hikâyeye de yine *İhyâ*'nın ilgili bölümünde yer verildiğini görüyoruz.⁹ Kadızâde'nin *İhyâ*'dan yaptığı ikinci alıntı ise İmam Şâfi'ye (ö. 204/820) atfedilen bir ibaredir. Söz konusu alıntıda, akıl sahipleri için ilmin bir akrabalık bağı mesabesinde olduğu, selefın yolundan gitmeyen kimselerin ilim algısının ise tam tersi düşmanlık ve ayrılıkları körüklediği vurgulanmaktadır.¹⁰

Kendi ifadelerine göre Kadızâde, daha önce iki defa okuduğu *İhyâ*'yı bu risâlenin yaz(dır)ıldığı sırada öğrencilerine okutmaktadır.¹¹ Dolayısıyla, bir buçuk sayfalık bu kısa metinde, kaynak belirtilerek yapılan her iki alıntının *İhyâ*'dan aktarılmış olması şaşırtıcı değildir. Ancak kanaatimize göre, Kadızâde'nin hasbî-halindeki odak noktası, *İhyâ*'nın ilgili içeriğinden daha ziyade Gazzâlî'nin İslâm düşünce tarihindeki konumu ve din-dışı tutum ve düşüncelere karşı savaş açma noktasındaki otoritesidir. Bu bakımdan Kadızâde'nin kendisiyle ilgili olarak “dönemin Gazzâlî'si” prototipi çizdiği bile düşünülebilir.

9 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, c. III (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1417/1997), s. 307-308.

10 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, c. I (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1417/1997), s. 64.

11 Kadızâde, *Risâle fî Hasbî'l-hâl*, vr. 62^b; *Risâle fî Tavsîfi'l-hâl*, vr. 20^b.

Faydalı bir münâzarada sekiz ahlakî ilkenin mutlaka gözetilmesi gerektiğinin altını çizen Gazzâlî'nin, "hakikati arama çabası" ve "cedelden kaçınma" hususunda özellikle ikazda bulunduğu malumdur.¹² Kadızâde, otobiyografilerinde -en azından söylem itibarıyla- bu ikazı dikkate almış görünmektedir. Nitekim kendisine atfedilen iftiraların, içinde bulunduğu hakikat arayışından kaynaklandığını birkaç defa tekrar eder. Daha açık bir ifadeyle Kadızâde, eğitim öğretim hayatının başlarında iken *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin bazı bölümlerini bir *mecmua* halinde toplar. Fakat meseleleri tek taraflı ele almak yerine tıpkı Gazzâlî'nin *Munkız*'da yaptığı gibi sorgulayıcı bir yöntem izler.¹³ Körü körüne taklide mahal vermeyen bu yöntem¹⁴ onu İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Keşfü'l-gıta fî reddi'l-Füsûs*'u, İbrahim b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Nimetü'z-zerîa fî nusratî's-şerîa*'sı ile *Tesfîhu'l-gabî fî nusratî İbn Arabî*'si, yine Sa'düddin et-Teftâzânî'nin "bir kitabı" gibi eserlere götürür. Kadızâde'nin kendi ifadesine göre bu mecrada karşılaştığı manzara, İbnü'l-Arabî aleyhinde iki yüz seksen müftünün fetvalarından ve yedi yüz büyük âlimin reddiyelerinden oluşmaktadır. Haliyle bu durum, İbnü'l-Arabî ve dolayısıyla da vahdet-i vücûd hakkında birtakım kuşkulara kapılmasına neden olur. Kuşkularını gidermek için dönemin bazı âlimlerine başvurursa da bu mevzuda *tevakkuf* etmesi gerektiği söylendiği için konuyu bir daha açılmamak üzere kapatır.¹⁵

Kadızâde bu kadar duyarlı davranmasına karşılık hasımlarının aynı hassasiyeti göstermediklerinden yakınmaktadır. Nitekim onun İbnü'l-Arabî'ye dil uzattığı ve velileri inkâra kalkıştığı konusunda iftiralar yaymış ve ilgili eserlerden daha önce yaptığı bazı nakilleri buna gerekçe olarak göstermişlerdir. *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'de

12 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 59-61.

13 Gazzâlî'nin ben-anlatısı kapsamında da değerlendirilebilecek eserin çevirisi ile birlikte içeriğine dair bilgi için bkz. Gazzâlî, *Dalâletten Kurtuluş: el-Munkız mine'd-dalâl ve'l-muḥṣih bi'l-ahvâl*, nşr. ve trc. Mahmut Kaya, M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2022).

14 Kadızâde'nin *tedkik* kavramına yaptığı vurgu da bu bağlamda dikkate alınabilir. İslam düşünce geleneğinde özellikle Fahreddin er-Râzî sonrasında öne çıktığı kabu edilen *tedkik*, "kanıtın kanıtlarla temellendirilmesi" demektir. Dolayısıyla da *tasvir* ve *tahkik* kavramlarına nisbeten daha üst bir konumda bulunan ilmî bir yöntemin adıdır. Kadızâde, Osmanlı entelektüellerinin Adudüddîn el-İcî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî vb. *müdekkik* âlimlerin eserlerine binaen tevârüs ettiği bu kavramı vurgulamak suretiyle yetkinlik (*kâmil*) vasfına sahip önceki düşünürler (*evvelûn*) ile kendisi arasındaki entelektüel ilişkiye dikkat çekmektedir. *Tasvir*, *tahkik* ve *tedkik* kavramları arasındaki anlam farklılıkları için bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Tasvîr, Tahkik ve Tedkik Açmazında Çağdaş İslâm Düşüncesi", *Kendini Bulmak* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), s. 156-168.

15 Kadızâde, *Risâle fî Hasbî'l-hâl*, vr. 63^a; *Risâle fî Tavṣîfi'l-hâl*, vr. 21^b.

söz konusu fetva ve reddiyelerin ayrıntısına girmeyen Kadızâde, sadece sert (*galiz*) ifadeler kullanıldığını belirtmekle yetinir. Hâlbuki batıl iddialarda bulunduğu, dinin rükünlerini yıktığı, şeriata aykırı bidat ve hurafeleri yaygınlaştırdığı yönündeki suçlamalarla İbnü'l-Arabî'nin mülhid, gabiy ve kâfir ilan edildiği malumdur.¹⁶ Örneğin, *Füsûs* ve *Fütûhât* nüshalarının kağıt ve mürekkebine varıncaya kadar bütünüyle imha edilmesi konusunda İbn Haldun'a (ö. 808/1406) bile bir fetva atfedilmektedir.¹⁷ *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'deki ifadelerine bakılırsa Kadızâde'nin, "müfterilere" daha fazla fırsat vermemek adına açıklama yapmaktan özellikle kaçındığı ya da yukarıda kaydedildiği üzere ilgili konularda gerçekten *tevakkuf* ettiği için böyle bir tavır aldığı düşünülebilir.¹⁸

Tam da bu noktada üzerinde durulması gereken manidar bir nüans, Kadızâde'nin İbnü'l-Arabî'ye atıf şekliyle ilgilidir. O, *Risâle fî Tafsîli'l-hâl*'den farklı olarak *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'de tasavvufa intisap ettiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilk zamanlarında Kelâbâzî'nin *et-Taarrufu*, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si ve Sühreverdî'nin *Avârifü'l-maârif*i gibi önemli tasavvuf eserleri okuduğunu,¹⁹ yine ilk zamanlarında İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât*'ından seçme bir mecmua topladığını kaydeder.²⁰ Buradaki "ilk zamanlarımda" (*fî evâili hâli*) ibaresinin Şeyh Ömer Efendi'ye intisaplı olduğu yıllara tesadüf etmesi kuvvetle muhtemeldir.²¹ İşte geçmişteki, yani "mürît" Kadızâde konuşurken İbnü'l-Arabî'yi "Şeyhü'l-Ekber kibrîtü'l-ahmer kuddise sirruhu'l-envâr" ibaresiyle andığı görülür. Risâleyi yazdığı dönemdeki değerlendirmelerinde ise daha ihtiyatlı bir tercihte

16 İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini reddetmek veya savunmak adına kaleme alınıp, ciddi bir literatür oluşturan eserlerle ilgili bilgi için bkz. Osman Yahyâ, *Histoire et Classification de l'œuvre d'Ibn 'Arabî*, c. I (Damas: Institut Français, 1964), s. 114-135; Abdürrezak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 23 (2009), s. 281-301; Mehmet Salih Geçit, "Muhyidin İbnü'l-Arabî Lehinde ve Aleyhinde Yazılan Eserlere Genel Bir Bakış", *Ağrı İslâmi İlimler Dergisi (AGİİD)*, 4 (2019), s. 1-34; Muhammed Bedirhan, *Vahdet-i Vücûdu Savunmak* (İstanbul: Litera Yayınları, 2020); Muhammed Bedirhan, "Osmanlı Dönemi Vahdet-i Vücûd Müdâfaaları", *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, haz. Ercan Alkan, Osman Sacit Arı (İstanbul: İSAR Yayınları, 2018), s. 187-210.

17 Mahmut Erol Kılıç, "Füsûsü'l-Hikem", *DİA*, XVI, 1996, s. 230-237

18 Kadızâde daha sonra kaleme aldığı *Risâle fî Tavsîfi'l-hâl*'de konuyu Şârânî sayesinde yaşadığı aydınlanmaya bağlayacaktır. Bkz. Kadızâde, *Risâle fî Tavsîfi'l-hâl*, vr. 21^b.

19 Kadızâde, *Risâle fî Hasbî'l-hâl*, vr. 62^b; *Risâle fî Tavsîfi'l-hâl*, vr. 20^b.

20 Kadızâde, *Risâle fî Hasbî'l-hâl*, vr. 63^a; *Risâle fî Tavsîfi'l-hâl*, vr. 21^b.

21 Kadızâde, *Risâle fî Hasbî'l-hâl*, vr. 20^a.

bulunur ve her meşrepten âlimin -gerek olumlu gerekse de olumsuz anlamda- kullanabileceği “Şeyhü’l-Ekber” adlandırması ile yetinir.²²

Risâle fî Hasbî’l-hâl’in dikkat çeken bir diğer özelliği savunmacı bir perspektifle kaleme alınmamış olmasıdır ki *Risâle-i Müdâfaa* isminin eserin içeriğini yansıtmadığına dair kanaatimizin temel nedeni de budur. Aksine Kâdızâde’nin üslubu hem müfterilere hem de bu söylentilerin yayılmasına “çanak tutan” halk kitlelerine karşı bir meydan okuma niteliğindedir. Eserin başında yer verdiği âyetlerin ve *İhyâ*’dan yaptığı alıntılarının muhatabı daha ziyade cami cemaatidir. Fasık ve asi olarak nitelendirdiği müfterilerden kastı ise daha sonra *Risâle fî Tafsîli’l-hâl*’de açıklayacağı üzere Şeyh Ömer ve Halvetî çevrelerdir. Nitekim fikir ayrılığı yaşadığı Şeyh Ömer kendisine vaatlerde bulunmuş, fakat Kâdızâde geri adım atmayınca önce tehdit sonra da iftira yöntemine başvurmuştur.²³ Ucunda ölüm, hapis ya da sürgün olsa bile tehditlere asla boyun eğmeyeceğini ifade eden Kâdızâde *Risâle fî Hasbî’l-hâl*’i; kitap, sünnet ve müçtehit fakihlerin sözleri ile aydınlanan hak yoldan dönmeyeceği vurgusuyla tamamlamaktadır.²⁴

Elbette Kâdızâde’nin kendisi için çizdiği bu “âbid” imajının hem meseleye tarafsız yanaşmaya gayret gösteren bazı ilmiyeliler hem de hasımları nezdinde inandırıcı olmadığını da belirtmemiz gerekir. Mesela Kâdızâde’den ders aldığı bilinen Kâtip Çelebi’nin iki grup arasındaki sorunlara ilişkin yorumu şöyledir:

“(Bu meselelerin) çoğunda Kâdızâde Efendi bir tarafı tutmuş, Sivâsî Efendi öbür tarafa gitmiş, bu suretle ifrat ve tefrit yolunu tutmuşlardı. İki din adamının çömezleri de birbirleriyle çekişip cedelleşirlerdi. Nice yıllar bu minval üzere iki din adamı arasında dedi kodular sürüp gitti. Beyhude mücadeleden iki taraf arasına muazzam bir kin ve nefret girdi. Hocaların çoğu da ikiye bölünerek her biri bir tarafı tuttu. İçlerinde akıllı olanlar, ‘Bu mesele taassuptan kaynaklanan kuru bir kavgadır. Biz Muhammed ümmeti ve din kardeşleriyiz. (Ahirette kurtulacağımıza dâir) ne Sivasî’den beratımız ve senedimiz var, ne de Kâdızâde’den hüccet ve delilimiz var. Onlar iki fazıl şeyhti. Birbirlerine muhalefet yapmak suretiyle şöbret yaparak padişah tarafından bilinir kişiler olmuş, bu bahaneyle işlerini yoluna koymuş ve dünyadan kâm almışlardı. Biz neden avanaklık edip onların davasını sürdürüp duruyoruz. Bundan bize zarardan gayrı nesne hâsıl olmaz’ diyerek kavgaya karışmadılar.”²⁵

22 Kâdızâde, *Risâle fî Hasbî’l-hâl*, vr. 63^a.

23 Kâdızâde, *Risâle fî Tafsîli’l-hâl*, vr. 20^a.

24 Kâdızâde, *Risâle fî Hasbî’l-hâl*, vr. 63^a.

25 Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-Hakk fî ihtiyârî’l-ehakk*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2008), s. 221.

Kâtip Çelebi'nin taraf olmaktan kaçınarak serdettiği bu ifadeler tasavvuf erbabı tarafından hoş karşılanmamış, *Hediyyetü'l-İhvân* yazarı Mehmed Nazmî (ö. 1112/1701) Sivâsî ile Kadızâde'nin aynı motivasyonla hareket ettiğine dair yorumları sert biçimde eleştirmiştir:

“Sivâsî Efendi Hz.leri -K.S.- hakkında, Cenâb-ı Hakk'dan havf ve haşyet ve cenâb-ı Rasûlü'llah'dan hayâ ve dehşet itmeyüb, “Dünyadan kâm aldı.” demek, ne cesaret ve ne cür'etdir?! (...) Sivâsî Efendi -K.S.- Hz.lerinin iştihârı Kâzî-zâde'ye muhâlefet ile olmayup belki, Kâzi-zâde'nin nâm ve nişânı yok iken, kendiler dahî sa'âdet ile Sivâs'da iken, sît ve sadâ-yı kemâlâtı 'âlem-gîr ve Sultân Mehmed-i Sâlis, mülâkatları ile kesb-i şeref-i kesîr etmek ricâsıyla İstanbul'a da'vet ve husûsan Sultân Ahmed Merhûm, binâ eylediği câmi'-i şerîfe vâ'iz ve nâsih ta'yîn buyurduklarında, meşhûr-ı havâss ve 'avâm ve maktûl-i cümle-i enâm idiler. Kâzî-zâde, merhûm Sultân Murad-ı Râbî'de şöhet-şî'ar ve cümle biyninde vak'-ı vakâr bulmuş idi. Ana muhâlefet ile iştihâra ne hâcet?”²⁶

Mehmed Nazmî'ye göre Kâtip Çelebi ifrat ve tefrite düşmemek adına garip bir adalet anlayışı benimsemiş, övdüğü ya da yerdığı bir kimseyi hemen akabinde zıttıyla nitelendirmeyi orta yol olarak algılamıştır. Halbuki onun Sivâsî ve Kadızâde arasında bir benzerlik kurma teşebbüsü, üstelik bu benzerliği dünya malı ile ilişkilendirmesi tarihi gerçekliklerle uyuşmadığı gibi âdil bir değerlendirme de değildir.

Neydim Ne Oldum: Şa'rânî'nin İzinden Eski Ben'e Dönüş

Kadızâde'nin, *Risâle fî Tafşîli'l-hâl*'de ilk otobiyografisinden farklı iki düzenlemeye gittiği görülür: Birincisi, *Risâle fî Hasbî'l-hâl*'in hutbeyi andıran sistematüğini terketmesi, ikincisi ise doğumu, ailesi, hocaları, okuduğu ve okuttuğu kitaplar, ilmiyedeki serüveni, tasavvuf erbabı ile ilişkileri vb. konular hakkında daha ayrıntılı bilgi vermesidir. Dolayısıyla ilk risâlede gördüğümüz âyet ve *İhyâ* ağırlıklı teorik anlatım üslubu burada daha nitelikli bir ben-anlatısına evrilmiştir.

Risâle fî Tafşîli'l-hâl'den öğrendiğimiz kadarıyla asıl adı Şeyh Mehmed olan Kadızâde, Doğanzâde/Toganzâde adıyla bilinen Balıkesirli kadı Mustafa b. İlyas'ın oğludur. Babasının ebced hesabıyla tarih düştüğü “mahdum-ı mükerrem” ibaresinde de belirtildiği gibi 990/1582 yılı Recep ayının ilk Cuma günü doğdu. Temyiz çağına geldiğinde babası tarafından Şeyh Muhammed el-Birgivi'nin öğrencisi Şeyh Alâeddin'den Kur'an-ı Kerim, akaid ve sarf-nahiv okudu. Akabinde

26 Mehmed Nazmî Efendi, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat: Halvetîlik Örneği (Hediyyetü'l-İhvân)*, nşr. Osman Türer (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), s. 462-63.

Abdurrahman Kadı Efendi'den el-İsferâyî'nin *Kitâbü'd-Dav'*ı, Muslihuddin Kadı Efendi'den Sadrüşşerî'nin *Şerhu'l-Vikâye'si*, Lütfullah Müftü Efendi'den de Hüsâm Kâtî'nin *Şerhu İlsâgüci'si* ile birlikte *Muhtasar İlsâgüci* üzerine dersler gördü.²⁷

Buraya kadarki yaşamını Balıkesir'de geçirdiği anlaşılan müellif babasının ve-fatından sonra İstanbul'a taşındı. Babası tarafından çavuş yapılmasına rağmen bundan vazgeçerek ilmiyeğe yöneldi. Muslihuddin Müderris'in muîdi olup ondan ve onun rızası ile Yusuf Müderris'ten okudu. Daha sonra, babası ile yakın arkadaş olan Dursunzâde Abdülbâkî kendisini yanına aldı. Kendisine okumakla birlikte Arap Sinan, Abdullah Efendi, Kâdî Abdülcebbâr Efendi ve İbrahim Müderris'in de ders halkalarına katıldı. Şevval 1010/Mart 1602 tarihinden itibaren Murat Paşa Camii'nde ders vermeye başladı.²⁸

Kadızâde yaşamının sonuna kadar sürdüreceği bu müderrislik atamasından sonraki anlatımında sadece kıraat ve hadis alanındaki "müderris" hocalarından bahseder. Bu kayıtlara göre, Şeyh Ahmed el-Mukrî'nin öğrencilerinden Behram Efendi'den kıraat okumuş ve Mehmed Çelebi Efendi ile hadis hıfzetmiştir. Ayrıca Ebüssuûd el-Kudsî Efendi'ye el-Begavî'nin *Mesâbih'i*ni, Şeyh İbrahim el-Lekanî el-Mısırî'ye ise *Cevheretü't-tevhîd fi'l-kelâm* adlı kasidesi ile *Sahîh-i Buhârî*'nin bir kısmını okumuştur. Her iki âlimden de yazılı ve sözlü icazet aldığını kaydeden Kadızâde, diğer disiplinlerle ilgili kitapları kendi başına okuduğuna dair imalarda bulunmaktadır. Nitekim belli bir hocaya okuduğu kitapları sayarken kullandığı "قرأت" fiilini kendi başına mütalaa ettiği kitaplarda "طالعت" ile değiştirir. Medrese müfredatında bulunan sarf, nahiv, mantık, meânî, tefsir, usûl ve kelâm derslerinden okuttuğu kitaplar içinse genelde "درست" tabirini kullanır. Onun tedris ettiği kitaplar arasında Sadrüşşerî, Kâdî Beyzâvî, Gazzâlî, Birgivî, Seyyid Şerîf es-Senûsî, İbnü'l-Cevzî, İmam Süyûtî gibi âlimlerin eserleri öncelikli sıradadır. Reisülküt-tab Mustafa Efendi'nin (ö. 1162/1749) gözetiminde yazılan (1741) *Kevâkib-i seb'a*,²⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin (ö. 1194/1780) *Tertîb-i ulûm'u*, Nebî Efendîzâde'nin (ö. 1200/1785) *Kasîde fi'l-kutubi'l-meşhûre'si* vb. kaynaklarda³⁰

27 Kadızâde, *Risâle fi Tavsi'î'l-hâl*, vr. 19^b.

28 Kadızâde, *Risâle fi Tavsi'î'l-hâl*, vr. 19^b-20^a.

29 Nasuhi Ünal Karaarslan (haz.), *Kevâkib-i Seb'a Risâlesi: XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlmiyeye Dair Bir Eser* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015). Eserle ilgili bilgi için bkz. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, c. I (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), s. 68-69.

30 Şükran Fazlıoğlu, "Nebî Efendîzâde'nin 'Kasîde fi el-Kutub fi el-Meşhûre fi el-Ulûm'una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitab Haritası", *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştır-*

verilen bilgiler söz konusu kişilere ait eserlerin XVII-XVIII. yüzyıl Osmanlı medreselerinin çeşitli kademelerinde okutulduğunu göstermektedir. Kadızâde'nin bu isimler ve eserleri konusunda ayrıntıya girmesinin bir nedeni de Kadızâdeliler'in aklî ilimlere rağbet etmediklerine dair iddiayı çürütmek olabilir. Fakat bunda pek başarılı olduğu söylenemez.³¹ Zira her ne kadar aklî ilimlerde ilerlediğini özellikle zikrediyorsa da bundan muradı tıp, felsefe, matematik gibi disiplinler değil, mantık ve âdâbu'l-bahs gibi âlet ilimleridir. Hatta bu itibarla otobiyografisinde zikrettiği eserleri *Mebhas-i imân* risalesindeki ilim anlayışıyla irtibatlandırmak bile mümkündür. *Mebhas-i imân*'da ilimleri beş farklı dereceye (farz-ı ayn, farz-ı kifâye, vacip, sünnet ve bidat) ayıran Kadızâde ilim tahsil etmek isteyen bir kimse için bu derecelendirmenin önemini ısrarla vurgulamaktadır. Ona göre, farz olan ilimler, ilm-i hâl, ilm-i fıkıh ve ilm-i itikaddır. Sarf, nahiv, mantık, belâgat, ilm-i heyet gibi ilimler ise farz-ı kifâye ya da vacip kapsamına girmektedir. Müellife göre din ve dünya mutluluğunu hedefleyen bir mümin için farz ve vacip mesabesindeki ilimlerin şu üç hususu açıklığa kavuşturması icap eder: (i) Allah ve halk nezdinde kamil mümin olmanın niteliğinin bilgisi; (ii) halk nezdinde kamil mümin, Allah katında ise fasık olmanın niteliğinin bilgisi; (iii) halk nezdinde mümin, Allah katında ise kafir olmanın niteliğinin bilgisi.³²

Risâle fî Tafşîli'l-hâl'de kendisine atılan iftira konusuna da açıklık getiren Kadızâde meseleyi daha önce intisap ettiği Draman Şeyhi Ömer Efendi (ö. 1032/1622) ve çevresi ile ilişkilendirir. O, Şevval 1010/Mart 1602 tarihinden sonra tanıştığı ima edilen Şeyh Ömer'in önce vaazlarına sonrasında ise ders hal-kasına katılmış, hatta yakın müritlerinden olup üç defa erbain halvetine girmiştir. İikili arasındaki musâhabe o kadar güçlüdür ki Şeyh Ömer, Ali Paşa'nın refakatinde sefere çıktığı zaman Sultan Selim Camii'ndeki vaazlarını dokuz ay boyunca Kadızâde'ye bırakır. Seferden döndüğünde ise yeni evlenmiş Kadızâde'yi kendi evine alır ve Tercüman Camii'ndeki vaazları için halife tayin eder. Fakat bir süre sonra aralarında ihtilaf çıkar ve Kadızâde eski mahallesine geri döner. Şeyh Ömer kendisini çeşitli vaatlerle davet ederse de Kadızâde Şeyh'in Ehl-i sünnet çizgisinden

maları Dergisi, 3 (2003), s. 191-221; Şükran Fazlıoğlu, "Ta'lim ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18 (2005), s. 115-73.

31 *Mizânü'l-Hakk*'da Kadızâdeliler ile Sivâsiler arasındaki ihtilafı bahisleri on dokuz müstakil başlık altında değerlendirmeye koyulan Kâtip Çelebi, iki grubun aklî ilimlerin tahsili konusundaki yaklaşım farklılığını eserin mukaddimesinde incelemektedir. Bkz. Kâtip Çelebî, *Mizânü'l-Hakk*, s. 147, 154-216.

32 Kadızâde, *Mebhas-i imân* (Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 5570), vr. 252^b.

çıktığını söyleyerek teklifi reddeder. Bunun üzerine Şeyh Ömer önce tehditlere başvurur, akabinde de Kadızâde'nin otobiyografisinin sebep-i telifi olan "söylentileri" ortaya atar.³³ Kadızâde, İbnü'l-Arabî'ye yönelik kuşkularını tetikleyen kitapları 1014/1605-1606 yılında gördüğünü söylediğine göre Şeyh Ömer ile sorunları da bu tarihten sonra patlak vermiş olmalıdır.³⁴

Müellif, *Risâle fî Tavsîli'l-hâl*'de bu olayla ilgili "Sonuçta olanlar oldu... Allah'ın istediği her zaman olur, istemediği ise asla!" şeklinde yorumda bulunup netice hakkında bilgi vermemiştir. Öte yandan bu sorunlarına rağmen tasavvuf çevrelerine topyekun savaş açmadığı, Yalova'da yaşayan Şeyh Muhammed en-Nakşibendî'ye biat edip tekke çevresiyle çok iyi dostluklar kurduğu görülmektedir.³⁵ Gerek bu nüansın gerekse de birden fazla sûfi tarikattan icazet alan Abdülvehhâb Şârânî'nin (ö. 973/1565) *Risâle fî Tavsîli'l-hâl*'deki baskın etkisinin mevcut literatürdeki Kadızâdeli imajı ile çeliştiğini ifade etmeliyiz. Fakat gerçek şu ki Kadızâde bütün kuşkularından onun sayesinde kurtulduğunu belirtir. Ayrıca her iki otobiyografisinde de elde ettiklerinin Allah'tan gelen bir nimet olduğunu belirtme biçimi Şârânî'nin *el-Minen* eserleri için oldukça karakteristiktir.³⁶

Günümüze ulaşan müellefâtı ve tabakatlarındaki kendi ifadeleri Şârânî'nin, İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve görüşlerini açıklamak üzere birden fazla eser kaleme aldığını göstermektedir. Örneğin *Menâkibü's-Sâlihîn* adlı tabakatında³⁷ İbnü'l-Arabî hakkında birkaç cümlelik bilgi vermiş ve konuyu kısa kesmesinin nedenini "onun menâkıbını müstakil bir kitapta ele aldık" (*ve kad efradnâ lehu kitâben fi'l-menâkıb*) ibaresiyle açıklığa kavuşturmuştur.³⁸ *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi önce *Levâkihu'l-envârî'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (*Muhtasaru'l-Fütûhât*)

33 Kadızâde, *Risâle fî Tavsîli'l-hâl*, vr. 20^a. Şeyh Ömer arasındaki ihtilaflı meseleler Kadızâde'nin otobiyografik notlar içeren bir mektubuna ve yine bu mektupla ilişkili bulunan bir risâlesine de yansımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadızâde, *Tezkire-i Kadızâde* (İzmir Milli Kütüphane, Türkçe Yazmalar, nr. 180), vr. 86^b-88^a; Kadızâde, *Risâle fî Beyâni kerâheti'l-ictima li-salâti'r-Regâib* (Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 1937), vr. 142^b-151^a.

34 Kadızâde, *Risâle fî Tavsîli'l-hâl*, vr. 21^b.

35 Kadızâde, *Risâle fî Tavsîli'l-hâl*, vr. 20^a-20^b.

36 Bkz. Abdülvehhâb Şârânî, *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk fî beyâni vücûbi't-teheddüsü bi-nîmeti-lahi ale'l-ıtlâk* (Kahire: Matbaatü'l-Âmireti'l-Osmâniyye, 1311).

37 Eserin içeriğine dair bilgi için bkz. Ali Namlı, *Abdülvehhâb eş-Şârânî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufi Görüşleri* (İstanbul: İFAV, 2015), s. 221-24.

38 Abdülvehhâb Şârânî, *Menâkibü's-sâlihîn ve'l-ulemâi'l-âmilîn* (Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bayezid, nr. 3688), vr. 102^b.

adıyla ihtisar etmiş, daha sonra bu ihtisardan yaptığı seçmelerle *Kibrîtü'l-ahmer fi beyâni ulûmi's-Şeyhi'l-Ekber* adlı eserini oluşturmuştur.³⁹ Yine *el-Kavâidü's-seniyye fi tevhîdi ehli'l-husûsiyye*, *el-Kavlü'l-mübîn fi reddi ani's-Şeyh Muhyiddîn, Sevâtü'l-envârî'l-kudsiyye fîmâ suddirat bihi'l-Fütûhâtî'l-Mekkiyye* ve *Risâle fi Tahkîki mâ eşkele min kelâmi İbni'l-Arabî* adlı eserlerini İbnü'l-Arabî'nin bazı görüşlerini yorumlamak ve kendisine yönelik yanlış isnatların geçersizliğini göstermek üzere yazdığı kabul edilmektedir.⁴⁰

Şârânî'nin, doğrudan Şeyhü'l-Ekber'in görüşleri ekseninde kaleme aldığı bu eserlerin yanı sıra diğer telifatında da İbnü'l-Arabî'ye sık sık atıf yaptığı bir gerçektir. Ona göre, şeriat ilimlerindeki sırların ve âlimlerin ihtilaf ettikleri konuların açıklanmasında *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'den daha câmi bir kitap bulunmamakta, bu kitap her alandan ilim erbabına fayda sağlamaktadır. Öte yandan Şârânî, İbnü'l-Arabî'ye ait görüş ve düşüncelerin sonradan yapılan bazı eklemelerle tahrif edildiğini vurgulamakta, bu nedenle de kullanılan nüshaların özenle seçilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Nitekim *Muhtasarü'l-Fütûhât* ile *el-Yevâkît ve'l-cevâhir* adlı eserlerinin bir ben-anlatısı niteliğindeki sebeb-i telif kısımlarında, yine sahip olduğu ahlâkî erdemler üzerinden otobiyografisini anlattığı *el-Minenü'l-kübrâ*'da bunu açıkça ifade eder.⁴¹

Muhtasarü'l-Fütûhât'ın başında verdiği bilgilere göre Şârânî'yi *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin ihtisarını yapmaya yönlendiren iki sâikten biri eserin içerdiği faydalar, diğeri de Mısır'daki bir grup meşâyihin (*cemââtün min meşâyihî'l-asr bi-Mısri'l-mahrûse*) kendisinden talepte bulunmasıdır. Bu saiklerle başladığı çalışma sırasında,

39 Şârânî, *Kibrîtü'l-ahmer fi beyâni ulûmi's-Şeyhi'l-Ekber* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz.), s. 15-16.

40 Ayrıntılı bilgi için bkz. Namlı, *Abdülvehhâb eş-Şârânî*, s. 224-230.

41 Şârânî tasavvuf (keşif) ehli ile kelâm (fikir) âlimlerinin inanç konusundaki görüşlerini uzlaştırmaya çalıştığı bu eserinde *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'yi temel kaynak olarak kullanmıştır. Mukaddimede, İbnü'l-Arabî'nin bazı görüşlerinin kolay anlaşılmadığına dikkat çekilen eserin birinci faslında Şeyhü'l-Ekber'in biyografisine/menkıbesine yer verilmekte ve ulemânın sözleriyle örtüşmeyen görüşlerinin sonradan eklenmiş ya da tevil edilmiş olduğu gündeme getirilmektedir. Eserin telif sürecine *el-Minenü'l-kübrâ*'da da değinen Şârânî İbnü'l-Arabî'ye atfettiği sahih görüşleri, aşağıda bahsi geçecek olan Konya nüshasına dayandırdığının altını çizmektedir. Bkz. Abdülvehhâb Şârânî, *Levâkıhu'l-envârî'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâtî'l-Mekkiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 621), vr. 1^b; *el-Yevâkît ve'l-cevâhir fi beyâni akâidi'l-ekâbir* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz.), 16 vd.; *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk fi beyâni vücûbi't-teheddüsü bi-ni'metallahi ale'l-ıtlâk*, c. I (Kahire: Matbaatü'l-Âmireti'l-Osmâniyye, 1311), s. 302.

eserde şeriate aykırı görünen ve Ehl-i sünnet inancıyla uyumsuzluk intibai uyandıran hususlarla karşılaşır. İçinde bulunduğu zihni kargaşayı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ını "özetleyen" Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 691/1292) durumuna⁴² benzeten Şârânî söz konusu görüşlere *Muhtasarü'l-Fütûhât*'da yer vermez ama yanılmış olma endişesiyle yaşadığı "tevakkuf" halinden de kurtulamaz. Bir süre sonra 955/1548-49 tarihinde görüştüğü Şeyh Şemseddin İbn Ebü't-Tayyib el-Medenî ile konuyu müzakere eder ve el-Medenî'nin, Konya'da mukabele ettiği *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* nüshasını kendisine göstermesi ile bütün kuşkularını gidermiş olur:

"İhtisarla uğraştığım süre boyunca el-Fütûhât'taki pek çok konunun Ehl-i sünnet [inancına] uygun düşmediği hissine kapıldım. Kesin bir hükme varmaktan kaçındığım (tevakkuf) bu hususları el-Muhtasar'da hazfettim. Ancak "belki sehv etmişimdir" diye kitapta [el-Fütûhât] yazılanların [müellife aidiyeti fikrine] uydum. Tıpkı İmam Beyzâvî'nin el-Keşşâf'ın yazarı [Zemahşerî'ye] uyduğu gibi. (...) Böylece hazfettiğim konuların Şeyh Muhyiddin'e (r.a.) ait olduğu zannını bir süre daha sürdürdüm. İlmiyle amel eden sâlih ve şerîf kardeşim Şeyh Şemseddin b. Ebi't-Tayyib el-Medenî (r.a.) 955 tarihinde bana uğrayıncaya kadar [bu böyle devam etti]. Konuyu kendisine açtım ve bunun üzerine Konya şehrinde Şeyh Muhyiddin hattıyla mukabele ettiği el-Fütûhât nüshasını bana gösterdi. Tereddüte düşüp hazfettiğim hususlardan hiçbirisini bu nüshada görmedim. Bu konudaki yaklaşımımın Şeyh'in -Yüce Allah'ın merhameti onun üzerine olsun- inancı ile örtüştüğünü [gördüğümde] ne kadar mutlu olduğumu tahmin edemezsin kardeşim! Şunu anladım ki hâlen Mısır'da bulunan [el-Fütûhât] nüshalarının tamamı, Ehl-i sünnet inancına aykırı düşüncelerin Şeyh'e gizlice atfedildiği bir nüshadan istinsah edilmiştir. Aynı durum onun el-Füsûs adlı kitabı ve diğer eserleri için de geçerlidir."⁴³

Bir ben-anlatısı niteliğindeki bu pasajın, gerek İslam yazma eser kültürü, gerekse de Osmanlı yönetimindeki Mısır ulemâsının İbnü'l-Arabî okumaları konusunda ilginç ipuçları içerdiği açıktır. O, İbnü'l-Arabî'nin müellif hattından

42 Burada Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevîl* adlı tefsirine gönderme yapan Şârânî, fazla ayrıntıya girmeden eserle ilgili iki tartışma konusuna temas etmiştir. Bunlardan birincisi Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i Zemahşerî'ye ait *Keşşâftan* özetleyip özetlemediği, ikincisi ise *Keşşâfta* yer alan Mu'tezilî görüşlerden bir kısmını neden kullandığıyla ilgili tartışmadır. Her iki meseleyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Mahmut Ay, "Envârü't-Tenzîl'in Kaynakları ve Tefsir Yöntemi", *İslâm Düşünce Geleneğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), s. 355-441.

43 Abdülvehhâb Şârânî, *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 621), vr. 1^b.

istinsah edilen nüshasında,⁴⁴ *tevakkuf* edip muhtasarına almadığı ibarelere rastlamamış, böylelikle de şeriatle uyuşmayan fikirlerin -başta *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Füsûsü'l-hikem* olmakla- İbnü'l-Arabî'nin eserlerine sonradan eklendiğine kani olmuştur. Art niyetle yapılan ekleme ve tahrifatın Mısır'daki bütün *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* nüshalarına sirâyet ettiğini vurgulayan Şârânî, diğer bölgelerdeki yazma nüshaları da bu durumdan hali görmemektedir. Örnek kabilinden zikrettiği nüsha ise yine el-Medenî'nin kendisine gösterdiği ikinci bir *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* yazmasının "sureti" dir.⁴⁵ 24 Rabîulevvel 636/04 Kasım 1238 tarihli bu nüshasının hâtimesinde İbnü'l-Arabî'nin kendi hattıyla yazıldığı kayıtlıdır ki bu husus ilk bakışta nüshanın sahliliğine işaret eder. Halbuki el-Medenî, bu nüshanın ilkinde bulunmayan fazlalıklar içerdiğini ve bütün bunların *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'ye Şîî inancından görüşleri sokmaya çalışan mülhid kimselerce eklendiğini belirtmiştir.⁴⁶

Kadizâde, *Risâle fî Tafşîli'l-hâl*'de "eş-şeyh el-veli el-ârif el-kâmil el-âlim el-âmil" şeklinde övgüyle andığı Şârânî'nin *Meşâriku'l-envâr fî tabakâti'l-ahyâr*, *Levâkihu'l-envâr*, *Menâkibü's-Şeyhi'l-Ekber*, *Letâifü'l-minen*, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, *Telhîsü'l-Fütûhât*, *el-Bahrü'l-mevrûd* adlı eserlerini incelediğini ve İbnü'l-Arabî hakkındaki kuşkularından bu sayede kurtulduğunu belirtmektedir. Konuyla ilgili daha fazla ayrıntı vermeyen müellifin risâleyi, "Bizi bu nimete kavuşturan Allah'a

44 İbnü'l-Arabî'nin kendi hattını taşıyan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* nüshası hakkındaki ilginç bir anlatıya Velîyüddin Cârullah'ın derkenar notlarında rastlıyoruz. Cârullah Efendi, Konya seyahati sırasında Konevî'nin türbesini ve vakfettiği kitapların bulunduğu hücreyi ziyaret ettiğini, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin bu hücrede muhafaza edilen on sekiz ciltlik müellif hattının kesinlikle ödünç verilmediğini zikretmektedir. Bkz. Sami Arslan, "Derkenar Gölgesinde: Cârullah Efendi'nin Tasavvuf Kitaplarına Düştüğü Notlar", *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), s. 306-307.

45 Şârânî'nin yaptığı tavsif, şuan Süleymaniye Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bir *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* nüshası ile örtüşmektedir. Zahriye ve serlevha tezhipleri ile dikkat çeken bu nüshanın üzerinde Sultan II. Bâyezîd'in mührü vardır. Vikâye yaprağına ise "*Kitâbu'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye li's-Şeyh Muhyiddîn el-Arabî radiyallahu anhu fî'r-tasavvuf*" kaydı düşülmüştür. Söz konusu özelliklerinden hareketle bu yazmanın aynı ibareyle Atufî kataloğunda bahsi geçen *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* nüshası olduğu düşünülebilir. Bkz. İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, nr. 187), vr. 1^b-815^a; Gülrü Necipoğlu, Cemal Kafadar, Cornell H. Fleischer (ed.), *Treasure of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, c. II (Leiden/Boston: Brill, 2019), s. 69.

46 Abdülvehhâb Şârânî, *Levâkihu'l-envârî'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 621), vr. 1^b.

hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik."⁴⁷ âyetiyle noktalaması manidardır. Zira âyetin kullanıldığı bağlam, Allah'tan gelen bir lütfu ve nimet olarak hakikate ulaştığı ve bu sayede İbnü'l-Arabî'ye yönelik suçlamaların gerçeği yansıtmadığına dair herhangi bir kuşkusu kalmadığı şeklinde yorumlanmaya müsaittir.⁴⁸

Kadızâde'nin bu tutumunu tescilleyen başka bir kaynak, kendisine atfedilen *Risâle fî Hakki's-Şeyh Muhyiddîn el-Arabî* adlı eserdir. Eserin günümüze ulaştığı tespit edilen yegane nüshası, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan ve çoğunlukla Ahmed-i Rûmî Akhisârî (ö. 1041/1632) ile Kadızâde Mehmet Efendi'ye ait eserleri ihtiva eden bir mecmua içerisinde yer alır.⁴⁹ Risâlenin sebep-i telif kısmı *Risâle fî Tafsîli'l-hâl*'in son paragrafı ile neredeyse birebir benzeşmektedir. Şârânî'yi "keşşâfû'l-müşkilât ve hallâlû'l-mu'dilât" nitelemeleri ile öven Kadızâde, İbnü'l-Arabî'den derlediği mecmuaya temas edip kuşkularının son bulduğunu belirtmekte ve *Bahrü'l-mevrûd*'tan alıntılar yaparak Şârânî üzerinden kıskanç kimseleri eleştirmektedir.

Sonuç

XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunun çeşitli zümrelerine sirâyet etmiş Kadızâdelî-Sivâsî çatışması fonunda genel olarak İbnü'l-Arabî'nin farklı görüşleri, özelde ise vahdet-i vücûd nazariyesi en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Kâtip Çelebi'nin ifadesiyle İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini reddetme hususunda ifrata varan

47 Arâf, 7/43.

48 Kadızâde, *Risâle fî Tafsîli'l-hâl*, vr. 21^b.

49 Talik hatla yazılı risâlenin içeriğinde eser ismi belirtilmemiş, mecmuanın fihristine ise *Risâle fî Hakki's-Şeyh Muhyiddîn el-Arabî li-mevlânâ Kâdizâde* notu düşülmüştür. Mukaddimede yazar isminin "Muhammed b. Mustafa el-ma'rûf bi-Kadızâde" olarak kaydedilmesi ve sebep-i telif kısmında aktarılan bilgiler eserin Kadızâde'ye nisbetini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte elimizdeki nüshanın müellif hattı olduğu söylenemez. Nitekim mecmuadaki bazı risâlelerin ferağ sayfalarında -örneğin Ahmed-i Rûmî Akhisârî'nin *Risâle fî Hakki'r-Ragâib ve'l-Berât*'ında olduğu gibi- müstensih ismi İbrahim b. Mehmed b. el-Hâc Süleyman Akhisârî şeklinde kayıtlıdır. Risâlelerin hat özelliklerindeki benzerliğe bakılırsa mecmuanın tamamı büyük bir ihtimalle bu hattatın kaleminden çıkmıştır. Yine mecmuadaki çeşitli ferağ kayıtlarına düşülen tarihler, en erken 1025/1616 (vr. 151^a) en geç 1044/1635 (vr. 79^a) yılına işaret etmektedir ki bu da risâlenin Kadızâde'nin ölümünden önce istinsah edildiğine delildir. Tercih edilen müelliflerin genel tutumları itibarıyla "fakı-meşrep" biri tarafından/için istinsah edildiği intibayı uyandıran mecmua içerisindeki ilgili risâle için bkz. Kadızâde Mehmed, *Risâle fî Hakki's-Şeyh Muhyiddîn el-Arabî* (Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 2937), vr. 120^b-129^b.

Kadızâdeliler, *tasfiye* yoluyla yazılan eserleri *nazar* yöntemiyle değerlendirme gibi metodolojik bir yanılgıya düşmüş, dolayısıyla da söz konusu metinlerdeki görüşleri anlayamamışlardır. Öte yandan İbnü'l-Arabî'yi savunan Sivâsiler de onu haddinden fazla yüceltmekten geri duramamışlardır. Halbuki bu konuda hakkı gözetmek isteyen bir kimse, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini anlayabilecek bir eğitim düzeyine sahip değilse hüsn-i zanda bulunmalı ya da en azından sû-i zandan kaçınmalıdır.⁵⁰

Kadızâdeliler hareketinin banisi konumundaki Şeyh Mehmed Efendi'ye nispet edilen ben-anlatıları işte bu mesele çerçevesinde şekillenmiştir. Daha öncesinde kendisine *Risâle-i Müdâfaa* isimli bir tek otobiyografi nispet edilmekle birlikte tespit ve bulgularımız bu isimlendirmenin geçersiz olduğu ve günümüze ulaşan üç farklı yazma nüshanın Kadızâde'nin iki farklı otobiyografik eserine işaret ettiği yönündedir. Arapça metinlerinin yanı sıra Türkçe çevirileri de tarafımızdan hazırlanan bu risâlelerden ilkinin *Risâle fi Hasbî'l-hâl*, ikincisinin ise *Risâle fi Tafşîli'l-hâl* olarak adlandırılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Risâlelerdeki ben-anlatısının iki ortak noktada birleştikleri açıktır: Birincisi “iftira” olarak nitelendirilen iddialar karşısındaki duygusal tavrı, ikincisi ise bu iddiaların geçersizliğini açıklamak üzere sıralanan otobiyografik kayıtlardır. Bununla birlikte üslup, içerik ve telif motivasyonu itibarıyla iki farklı ben-anlatısı ile karşı karşıya bulunduğumuzu da kabul etmeliyiz. Kadızâde, bir bakıma hutbe/vaaz formatını anımsatan *Risâle fi Hasbî'l-hâl*'deki söylemini dinî metinler ve *İhyâ* ekseninde şekillendirmiş ve kendisine nispet edilen söylentileri ilmî yetkinliğe ulaşması ile çürütmeye çalışmıştır. Fakat bunu yaparken savunmacı bir strateji belirlememiş, tam tersi yaptığı Gazzâlî atıflarının gölgesinde hem müfterilere hem de halk tabanından insanlara karşı takva ve ilim söylemli meydan okumayı tercih etmiştir.

Risâle fi Tafşîli'l-hâl'de ise söz konusu söyleminin arkaplanına dair daha geniş bilgi aktarmış, böylelikle de ailesi, doğumu, eğitim öğretim hayatı, hocaları, şeyhleri, görev yerleri gibi çeşitli konularda kıymetli bilgiler aktarmıştır. İlk risâleden farklı olarak hutbe formatından çıkarıldığı görülen *Risâle fi Tafşîli'l-hâl*'in diğer bir özelliği ise İbnü'l-Arabî ekseninde cereyan eden problemin vuzuha kavuşmuş olmasıdır. Kadızâde, sûfî mütefekkirlerden Abdülvehhâb eş-Şârânî'nin bu konudaki görüşlerini tutarlı ve makul bulmuş ve kuşkularından kurtulduğunu açıklamıştır. Fakat bu aydınlanma hâli, Kâtip Çelebi'nin ifade ettiği gibi yöntem kargaşasının giderilmesine değil, eskilere atfedilen yazma eserlerin otantikliğinin sorgulanmasına dayandırılmıştır.

50 Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk*, s. 187-88.

Kadıẓâde Mehmed'e Atfedilen Otobiyografik Risâle(ler) Üzerine Notlar

Öz ■ Modern öncesi Osmanlı ben-anlatıları söz konusu olduğunda otobiyografik metinlere ayrıcalıklı bir konum tahsis edilebilir. Müstakil, kısmi ya da parçalı özellik taşıyan ilgili metinlerin belirlenmesinin ilk şartı ise basittir: Çoğu henüz elyazması halinde olan modern dönem öncesi eserleri -gerek yazar, gerek içerik gerekse de yazma eser kültürü bağlamında- inceleyen nitelikli çalışmaların yaygınlaşması gerekir. Bu makalenin konusu, XVII. yüzyıl İstanbul'undaki en etkili vaizlerden Kadıẓâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1045/1635) atfedilen otobiyografiden oluşmaktadır. Makalenin iki hedefinden ilki, daha önce *Risâle-i Müdâfaa* adıyla Kadıẓâde'ye atfedilen otobiyografinin mahiyetini sorgulamak ve yeni bulunan yazma nüsha bağlamında iki farklı otobiyografiden bahsetmenin imkanını ortaya koymaktır. Bu hedef doğrultusunda, *Risâle fî Hasbî'l-hâl* ve *Risâle fî Taḫṣîlî'l-hâl* olarak adlandırılan risâlelerin Arapça metinlerinin yanı sıra Türkçe çevirilerine de yer verilmiştir. İkinci hedef ise, yazar-kahramanın ben-merkezli anlatı üslubunu incelemektir. Kadıẓâde, entelektüel çevresi ile olan ilişkilerini de aydınlatan bu risâlelerini hakkındaki bir söylentiye cevap vermek üzere kaleme almış; doğumu, ailesi, eğitim öğretim hayatı, kaleme aldığı eserler vb. hususlarda değerli bilgiler aktarmıştır. Müellifin genel motivasyonu bu olsa da ilk eserde Gazzâlî (ö. 505/1111), ikinci eserde ise Abdülvehhâb Şârânî (ö. 973/1565) vurgusu öne çıkarılmış, böylece üslup ve içerik itibarıyla birbirinden ayrılan iki otobiyografi oluşmuştur.

Anahtar kelimeler: Kadıẓâde Mehmed, Kadıẓâdeliler Hareketi, İbnü'l-Arabî, Şârânî, Osmanlı Ben-Anlatıları, Otobiyografi.

Kaynakça

- Arslan, Sami: “Derkenar Gölgesinde: Cârullah Efendi'nin Tasavvuf Kitaplarına Düştüğü Notlar”, *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*, ed. Berat Açıl, İstanbul: İlem Yayınları 2020, s. 287-332.
- Ay, Mahmut: “Envârü't-Tenzîl'in Kaynakları ve Tefsir Yöntemi”, *İslâm Düşünce Gelenğinde Kâdî Beyzâvî*, ed. Mustakim Arıcı, İstanbul: İSAM Yayınları 2017.
- Baz, İbrahim: *Abdülehad Nûrî-i Sivâsî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları 2007.
- Bedirhan, Muhammed: “Osmanlı Dönemi Vahdet-i Vücûd Müdâfaaları”, *Osmanlı'da İlm-i Tasavvuf*, haz. Ercan Alkan, Osman Sacit Arı, İstanbul: İSAR Yayınları 2018, s. 187-210.
- : *Vahdet-i Vücûdu Savunmak*, İstanbul: Litera Yayınları 2020.
- Câmî, Nûreddin Abdürrahman-ı: *Mesnevi-i Selamân ve Absâl*, thk. ve tsh. Zehra Muhacirî, Tahran: Neşr-i Ney 1376.

Çavuşoğlu, Semiramis: *The Kadizadeli Movement an Attempt of Seriat-Minded Reform in the Ottoman Empire*, Doktora Tezi, New Jersey: Princeton University, 1990.

..... : “Kadızadeliler”, *DİA*, XXIV, 2001, s. 100-102.

Durmuş, Ali: “Kadızâde Mehmed Efendi’nin Bilinmeyen Risalesi: *Risâle-i Müdâfa’a* Işığında Hayatı ve İlmi Kişiliği -Tercüme, Tahkik ve Değerlendirme-”, *Tokat İlmiyat Dergisi*, 8/1 (2020), s. 321-350.

..... : *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi: Kadızâdeliler Hareketi*, İstanbul: Ketebe Yayınları 2021.

Fazlıoğlu, İhsan: “Tasvîr, Tahkik ve Tedkik Açmazında Çağdaş İslâm Düşüncesi”, *Kendini Bulmak*, İstanbul: Ketebe Yayınları 2020, s. 156-168.

Fazlıoğlu, Şükran: “Nebî Efendîzâde’nin ‘Kasîde fî el-Kutub fî el-Meşhûre fî el-Ulûm’una Göre Bir Medrese Talebesinin Ders ve Kitap Haritası”, *Kutadgubilig: Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3 (2003), s. 191-221.

..... : “Ta’lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Medrese Ders Müfredatı”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 18 (2005), s. 115-173.

Gazzâlî: *Dalâletten Kurtuluş: el-Munkız min’ed-dalâl ve’l-mufsih bi’l-ahvâl*, nşr. ve trc. Mahmut Kaya, M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları 2022.

..... : *İhyâu ulûmi’-d-dîn*, Beyrut: Dârü’l-Hayr 1417/1997.

Geçit, Mehmet Salih: “Muhyidîn İbnü’l-Arabî Lehinde ve Aleyhinde Yazılan Eserlere Genel Bir Bakış”, *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi (AGİİD)*, 4 (2019), s. 1-34.

Gündoğdu, Cengiz: “Şeyh Muhammed Nazmî’nin Kâtip Çelebi’yi Tenkidi Üzerine Bir Mülâhaza”, *Ekev Akademi Dergisi*, 3 (1998), s. 189-205.

İbnü’l-Arabî: *el-Fütûhatü’l-Mekkiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Turhan Valide Sultan, nr. 187, vr. 1^b-815^a.

İzgi, Cevat: *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul: İz Yayıncılık 1997.

Kadızâde Mehmed: *Mebhas-i imân*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 5570.

..... : *Risâle fî beyânî kerâheti’l-ictima li-salâti’r-Regâib*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 1937, vr. 142^b-151^a.

..... : *Risâle fî Hakkî’ş-şeyh Muhyiddîn el-Arabî*, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 2937, vr. 120^b-129^b.

..... : *Tezkire-i Kadızâde*, İzmir Milli Kütüphane, Türkçe Yazmalar, nr. 180.

..... : *Kâdizâde Hazretlerinin Kürsüde Ettiği Du’a*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, nr. 002651-VI, vr. 80^b-81^a.

Karaarslan, Nasuhi Ünal (haz.): *Kevâkib-i Seb’a Risâlesi: XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiyede İlim ve İlmiyeye Dair Bir Eser*, Ankara: Türk Tarih Kurumu 2015.

Kâtip Çelebi: *Mîzânü’l-Hakk fî ihtiyârî’l-ehakk*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabalcı Yayınları 2008.

- Kılıç, Mahmut Erol: "Füsûsü'l-Hikem", *DİA*, XVI, 1996, s. 230-237.
- Namlı, Ali: *Abdülvehhâb eş-Şârânî: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İFAV 2015.
- Necipoğlu, Gülru, Cemal Kafadar, Cornell Fleischer (ed.): *Treasure of Knowledge: An Inventory of the Ottoman Palace Library (1502/3-1503/4)*, c. II, Leiden/Boston: Brill 2019.
- Mehmed Nazmî Efendi: *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat: Halvetilik Örneği (Hediyetü'l-İhvân)*, nşr. Osman Türer, İstanbul: İnsan Yayınları 2005.
- Ocak, Ahmet Yaşar: "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: "Kadıızâdeliler Hareketi"", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 17-21/1-2 (1984), s. 208-25.
- Sariyannis, Marinos: "The Kadızâdeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a Mercantile Ethic:", *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire*, ed. A. Anastasopoulos, Rethymno: Crete University Press 2012, s. 263-89.
- Şârânî, Abdülvehhâb: *el-Kibrîtü'l-ahmer*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî [tsz].
-: *el-Yevâkit ve'l-cevâhir fî beyâni akâidi'l-ekâbir*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî [tsz].
-: *Letâifü'l-minen ve'l-ahlâk fî beyâni vücûbi't-teheddüsü bi-ni'metallahi ale'l-ıtlâk*, Kahire: Matbaatü'l-Âmireti'l-Osmâniyye 1311.
-: *Levâkıhu'l-envârî'l-kudsiyye el-müntekât mine'l-Fütûhâti'l-Mekkiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, nr. 621, vr. 1^b-196^a.
-: *Menâkibü's-sâlihîn ve'l-ulemâi'l-âmilîn*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Bayezid, nr. 3688, vr. 1^b-236^a.
- Tek, Abdürrezak: "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 23 (2009) [İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2], s. 281-301.
- Yahyâ, Osman: *Histoire et Classification de l'œuvre d'Ibn 'Arabî*, c. I, Damas: Institut Français 1964.
- Zilfi, Madeline C.: *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age: 1600-1800*, Minneapolis: Bibliotheca Islamica 1988.

Ek-1: *Risâle fi Hasbi'l-hâl*'in Arapça Metni ve Türkçe Çevirisi[رسالة في حسب الحال منسوبة لابن القاضي]^١

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم ومن شرّ حاسد لئيم

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين

/ [٦٢ ظ] قال الله تعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾ [الحجرات، ٤٩/٦].

وقال تعالى: ﴿وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمٌ ۖ وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَنَكَ هَذَا بُهْتَنٌ عَظِيمٌ﴾ * يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا﴾ [النور، ١٥/١٧].

وقال تعالى: ﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ﴾ [الإسراء، ٣٦/١٧]، وقال تعالى: ﴿وَلَا تُطِعْ كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ﴾ * هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ﴾ [القلم، ١٠/١١].

قال العلماء: يجب على المنقول إليه ستة أمور:

[الأول: يجب] أن لا يصدق النمام، لأنه فاسق بالنميمة.

[الثاني:] وينهى ويقبح فعله، لقوله تعالى: ﴿وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ [لقمان، ١٧/٣١].

[الثالث:] ويغضه في الله تعالى، لأنه عاصٍ بها.

[الرابع:] ولا يظن بأخيه الغائب السوء، لقوله تعالى: ﴿أُجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ﴾ [الحجرات، ٤٩/١٢].

[الخامس:] ولا يتجسس، لقوله تعالى: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ [الحجرات، ٤٩/١٢].

[السادس:] ولا يحكي بنميمته، فيكون نمامًا ومغتتابًا.

١ النسخة: رسالة منسوبة لابن القاضي رحمه الله.

٢ م: قَوْلًا.

٣ م: لَوْلَا.

سعى رجل إلى حكيم، فقال [حكيم] له: "أتيتني بثلاث خيانات: بغضي إلى آخر، وأشغلت قلبي الفارغ، واتهمت النفسك الأمانة. وسعى رجل إلى علي رضي [الله عنه]، فقال [علي له]: "إن كنت صادقاً مقتناً، وإن كنت كاذباً عاقبناك". ونم رجل أبا يوسف إلى خليفة، فقال [خليفة] له: "أنت قلت كذا وكذا". قال أبو يوسف: "يا أمير المؤمنين إن النمام لا يكون معتمداً وثقةً"، فاستحسن خليفة وسخط على النمام، كذا في الإحياء.^٤

اعلموا أيها المؤمنون أنني ابتليت في هذا الزمان ببهتان عظيم كما ابتلى الأولون. أسمع من الأحباب أن الناس يقولون في حقّي: إنه يسب الشيخ الأكبر وينكر الأولياء. وإنني بريء منهما؛ لأن السب لأحد من أفعال السفهاء، وإنكار الحق من شعار الجهلاء.

وقد رزقني الله تعالى -والحمد لله- من علوم العربية والعقلية، والمعارف الدينية والشرعية ما أميز به بين الصحيح والسقيم، والقوي والضعيف، والخطأ والصواب. وعرفت طبقات العلماء الكاملين رضوان الله تعالى عليهم أجمعين. وقرأت تفسير القاضي البيضاوي -مع رؤية كثير من التفاسير- من أوله فوصلت إلى "سورة الفتح" على طريق التدقيق. رأيته كتاب إحياء العلوم بالتمام مرتين، والآن أدرسه. وطالعت كتاب التعرّف في علم التصوّف، ورسالة القشيري، وعوارف المعارف. وأتممت كتاب صدر الشريعة مرتين، والدرر والغرر مرةً على طريق التدريس؛ وكذا التوضيح، والتلويح، وشرح العقائد، وشرح المواقف من "الإلهيات" إلى آخره.

وقرأت أولاً من الصرف والنحو والمعاني والمنطق وآداب البحث ما يكفيني، ولم أضيع وقتي في غير العلم. ولم يصدر مني من زمن الصبي إلى الآن سب أحد، فكيف أسب الشيخ الأكبر بعد ما كنت عالماً ووصلت الحمد لله إلى توحيد الذات والصفات والأفعال. ولا أقول ذلك كبراً وفخراً؛ بل امتثالاً لقوله تعالى: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾ [الضحى، ١١/٩٣].

وسبب [٦٣و] هذا البهتان عليّ أنني كنت في أوائل حالي جمعت مجموعة كبيرة من الفتوحات المكيّة؛ أكتب [فيها]: "قال الشيخ الأكبر والكبريت الأحمر قدس سرّه الأنور". ثم رأيته كتاب كشف الغطاء في ردّ الفصوص لابن حجر العسقلاني شارح البخاري؛

٤ إحياء علوم الدين لأبي حامد الغزالي، بيروت: دار الخير، ١٤١٧\١٩٩٧، ج ٣، ص ٣٠٨-٣٠٧.

٥ النسخة: وأقرأت.

وهو كتاب كبير في جرم الدرر والغرر، ونعمة الذريعة في نصرة الشريعة وتسفيه الغبي في نصرة ابن عربي للشيخ إبراهيم الحلبي شارح المنية، وكتاباً آخر للسعد التفتازاني؛ ذكروا في حقّ الشيخ الأكبر ألفاظاً غليظة، ونقلوا الفتاوى على مائتين وثمانين مفتياً، والرد على سبعة مائة مصنف من كبار العلماء. فحصل في قلبي إشكال عظيم على مفهوم "من يسمع يخل"، فحكيت أقوالهم في حقّه لبعض علماء زماننا ليزيلوا الإشكال عن قلبي. فأمروني بالتوقّف في حقّه، فامتثلت أمرهم، ولم أذكره من ذلك الزمان إلى الآن. ولكن شاع ما حكيته عنهم أولاً بين الناس، فأسنده الأعداء إليّ وسعوا به إلى الأكابر ليتقموا منّي.

فحسب حالي هذا فقط، لا غير؛ يظهر بين يدي الرحمن في يوم الميزان الصادق والكاذب. وإني لا أقول غير الحقّ؛ لكن الحقّ مرّ والباطل حلّ، والحقّ أبلج والباطل لجلج. وإني لا أخاف ولا أرجو أحداً غير الله تعالى. وغاية ما يقدر عليّ المفترون -بإذن الله تعالى- ثلاثة:

[أ] إما القتل ظلماً؛ وإنه شهادة.

[ب] وإما الحبس؛ وهو عزلة وخلوة، وكلاهما طريقاني.

[ت] وإما نفي عن البلد؛ وهو هجرة وسنة نبينا عليه الصلاة والسلام.

واحتسب عليها ثواباً؛ لأنني ثابت إلى حقّ القويم والصراط المستقيم باتباع كتاب ربّ العالمين، وسنة سيد المرسلين، وأقوال الفقهاء المجتهدين؛ ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾ [الشعراء، ٢٦/٢٢٧].

قال إمام الشافعي رحمه الله تعالى: «العلم بين أهل العقل رحم متصل، فلا أدري كيف يدعي الاقتداء بالسلف جماعة صار العلم بينهم عداوة قاطعة»، كذا في الإحياء.^٧

[تمت]

٦ النسخة: عليهم.

٧ إحياء علوم الدين لأبي حامد الغزالي، بيروت: دار الخير، ١٤١٧\١٩٩٧، ج ١، ص ٦٤.

Kadıẓâde'ye Nispet Edilen Risâle fî Hasbî'l-Hâl

**Kovulmuş şeytandan ve aşağılık kıskanç kimsenin şerrinden
Allah'a sığınırım!**

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla başlar, yalnız O'ndan yardım dileriz!

[62^b] Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”¹

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, “Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah'ım! Bu, çok büyük bir iftiradır” deseydiniz ya! Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor.”²

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Hakkında kesin bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme.”³

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan kimseye sakın boyun eğme.”⁴

Âlimler, kendisine haber getirilen kişinin şu altı şeyi yapması gerektiğini söyler:

[Birincisi:] Laf taşıyan kimseyi onaylamamalıdır; çünkü o kişi, laf taşıdığı için fâsıktır.

[İkincisi:] Onu bu davranışından alıkoyup azarlamalıdır. Nitekim Yüce Allah, “İyiliği emret. Kötülükten alıkoy.”⁵ diye buyurur.

[Üçüncüsü:] Allah için ona öfkelenmelidir; çünkü o kimse bu davranışı ile [Allah'a karşı] isyan etmiştir.

1 Hucûrât, 48/6.

2 Nûr, 24/15-17.

3 İsrâ, 17/36.

4 Kalem, 68/10-11.

5 Lokman, 31/17.

[Dördüncüsü:] Hakkında konuşulan [din] kardeşiyle ilgili sûizanda bulunmamalıdır. Nitekim Yüce Allah, “*Zannın çoğundan sakının!*” diye buyurur.⁶

[Beşincisi: Hakkında konuşulan din kardeşinin] kusur ve mahremiyetlerini araştırmamalıdır. Nitekim Yüce Allah, “*Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.*”⁷ diye buyurur.

[Altıncısı:] O kimsenin yaptığı dedikoduyu başkalarına anlatmamalıdır. Aksi halde kendisi de laf taşımış ve gıybet etmiş olur.

Bir adam bir bilgeye [arkadaşından] laf taşıdı. Bilge ise ona şöyle dedi: “Bana üç hainlik getirdin: [Bu anlattıklarınla] başkasına karşı kırgınlık duymama [neden oldun]; sakın gönlümü [huzursuzlukla] meşgul ettin; kendi güvenilirliğini töhmet altında bıraktın.”

Bir adam Hz. Ali’ye (r.a.) laf taşıdı. Hz. Ali ona şöyle dedi: “Eğer doğru söylüyorsan sana hoşnut davranmayız, yalan söylüyorsan da seni cezalandırırız.”

Bir adam halifeye Ebû Yusuf’tan laf taşıdı. Halife de [onu huzûruna çağırıp] “sen böyle demişsin” diye [hesap sordu]. Ebû Yusuf şöyle karşılık verdi: “Ey Müminlerin emiri! Laf taşıyan kimseye itimat edilip güvenilirmez.” Halife bu cevaptan memnun kaldı ve laf taşıyan kişiye öfkelenildi. *İhyâ*’da anlatılanlar bundan ibarettir.⁸

Ey müminler şunu iyi bilin! Önceki dönemlerin [selef âlimleri] sınıandıkları gibi ben de zamanımızda büyük bir iftira ile imtihan edildim. Dostlarımdan duyduğuma göre bazıları benim hakkımda “O, *Şeyhül-Ekber’e dil uzatıyor ve velileri inkâr ediyor.*” diyorlar. Halbuki ben her iki [söylentiden] de uzağım. Çünkü birine dil uzatmak, âdî (*sefih*) kimselere özgü davranışlardandır. Hakkı inkâr etmek ise cahillerin özelliğidir.

Yüce Allah’a şükürler olsun ki beni; doğru ile yanlış [inancı], güçlü ile zayıf [delili], hatalı ile isabetli [görüşü] ayırt edebileceğim Arabî ve aklî ilimler ve de dinî ve şer’î bilgilerle rızıklandırdı. Kemal ehli olan âlimlerin - Allah onların hepsinden razı olsun- hayat hikayelerini öğrendim. Kâdî Beyzâvî’nin *Tefsir*’ini -diğer pekçok tefsiri de görmek suretiyle- başından Fetih suresine kadar *tedkik* yöntemini uygulayarak okudum. [Gazzâlî’nin] *İhyâu ulûmîd-dîn*’unu baştan sona iki defa inceledim ve

6 Hucûrât, 49/12.

7 Hucûrât, 49/12.

8 İmam Gazzâlî, *İhyâu ulûmîd-dîn* (Beyrut: Dârü’l-Hayr, 1417/1997), c. 3, s. 307-308

şuan ders olarak okutuyorum. [Kelâbâzî'nin] *et-Taarruf fî ilmi't-tasavvuf*, [Kuşeyrî'nin] *Risâletü'l-Kuşeyrî* ve [Sühreverdî'nin] *Avârifü'l-maârif* adlı kitaplarını mütalaa ettim. Sadrüşşerîa'nın [Şerhu'l-Vikâye'sini] iki defa, [Molla Hüsrev'in] *ed-Dürer ve'l-gurer*'ini de ders vermek suretiyle bir defa tamamladım. Aynı şekilde [Sadrüşşerîa'nın] *et-Tavzih*'ini, [Tefâtânî'nin] *et-Telvîh*'i ile Şerhu'l-Akâid'ini ve [Cürcânî'nin] Şerhu'l-Mevâkıf'ını metafizik bahsinden sonuna kadar tamamladım.

En başta sarf, nahiv, meânî, mantık ve âdâbu'l-bahs [ve'l-münâzara] ilimlerinden bana yetecek kadar okudum ve ilim dışındaki herhangi bir şeyle vaktimi zayi etmedim. Çocukluk çağlarımdan beri kimseye dil uzatmış değilim. Âlim olduktan ve Allah'a hamdolsun zat, sıfat ve fillerin tevhidî bilgisine ulaştıktan sonra Şeyhü'l-Ekber'e nasıl dil uzatabilirim!? Bütün bunları kibir ve övünç vesilesi olarak değil, bilakis Yüce Allah'ın "*Rabbînin nimetine gelince; işte onu anlat.*"⁹ buyruğuna uyduğum için söylüyorum.

[63^a] Bana atılan bu iftiranın sebebi şudur: İlk zamanlarımda *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'den [seçmeler yapıp] büyük bir mecmua toplamıştım. [Mecmuada] "*Şeyhü'l-Ekber ve kibrîtü'l-ahmer kuddise sırruhu'l-enver şöyle demiştir*" diye yazıyordum. Bir süre sonra Buhârî şârihi İbn Hacer el-Askalânî'nin *ed-Dürer ve'l-gurer* kalınlığındaki *Keşfü'l-gita fî reddi'l-Füsûs* adlı kitabını ve [Sedîdüddin el-Kâşgarî'nin] *el-Münnye*'sini şerheden İbrahîm el-Halebî'nin *Nimetü'z-zerîa fî nusratî's-şerîa* ile *Tesfihü'l-gabî fî nusratî İbn Arabî* adlı kitaplarını inceledim. Yine Sa'deddîn et-Tefâtânî'ye ait başka bir kitabı daha gördüm. Bu kitaplarda, Şeyhü'l-Ekber hakkında oldukça ağır ifadeler yer verilmiş; iki yüz seksen müftünün onun aleyhindeki fetvası ve büyük âlimlerden yedi yüz müellifin reddiyesi nakledilmiştir. Hani "*kulak duyunca gönül bulanır*" derler ya... [Bu okuduklarımdan dolayı] benim kalbimde de büyük bir kuşku oluştu. Kalbimdeki bu kuşkudan kurtulmak için, [Şeyhü'l-Ekber] hakkında serdedilen bu iddiaları zamanımızın bazı âlimlerine sordum. Bu konuda *tevakkuf* etmemi buyurdular. Ben de onların buyruğuna uydum ve o zamandan beri bu konuyu hiç açmadım. Fakat [*tevakkuf* buyruğundan önceki dönemlerde] bahsi geçen âlimlerden aktardıklarım halk arasında yayıldı. Düşmanlarım da benden intikam almak için, bütün bunları bana isnat edip ekâbirden bazı kimselere kovuculuk yaptılar.

Benim hasbıhalim sadece bundan ibarettir, o kadar. Kimin doğru sözlü kimin yalancı olduğu mahşer terazisinin kurulduğu gün Rahmân'ın huzurunda ortaya çıkacaktır. Ben sadece hakkı söylerim. Ancak hak acı, bâtil ise tatlıdır. Hak gün

9 Duhâ, 93/11.

gibi ortada iken bâtil içinden çıkılmaz bir belirsizliktir. Yüce Allah dışında kimseden ne korkum ne de beklentim vardır. Allah fırsat verirse müfteri kimseler benim hakkımda şu üç şeyden birini yapabilirler:

- (i) Beni zalimce katlederler ki bu, *şehadet* anlamına gelir.
- (ii) Beni hapse atarlar ki bu, *uzlet* ile *halvet* demektir ve her ikisi de zaten benim izlediğim yoldur.
- (iii) Beni sürgüne gönderirler ki bu da Hz. Peygamber'imizin (a.s.) sünneti olan *hicret* demektir.

Ben, bütün bunların karşılığında sadece sevap beklerim. Çünkü âlemlerin rabbinin kitabına, peygamberlerin efendisinin sünnetine ve müçtehit fakihlerin sözlerine uyduğum için değişmez bir hakikat ve dosdoğru bir yol üzere sabitim. “Zulmedenler hangi akıbeta uğrayacaklarını göreceklidir.”¹⁰

İmam Şâfiî -Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- şöyle demiştir: “İlim, akıl erbabı için hiç kopmayan bir akrabalık bağı mesabesinde. İlmin, bu bağı koparan bir düşmanlığa dönüştüğü topluluk nasıl olur da selefin izinden gittiğini iddia eder, aklım ermiyor?!” İhyâ'da anlatılanlar bundan ibarettir.¹¹

[Son]

¹⁰ Şuarâ, 26/227.

¹¹ İmam Gazzâlî, *İhyâ ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Hayr 1417/1997), c. 1, s. 64.

Ek-2: *Risâle fî Tafsi'l-l-hâl'in* Arapça Tenkitli Metni ve Türkçe Çevirisi[رسالة في تفصيل الحال منسوبة لابن القاضي]^١باسمه سبحانه نسأل إحسانه^٢

/[١٩ظ] يقول العبد الفقير إلى رب الناس شيخ محمد بن^٣ مصطفى بن^٤ إلياس المعروف بقاضي زاده^٥ جعل الله تعالى^٦ التقوى زاده، وأوفر كل يوم علمه وزاده: كتبت في هذه الأوراق ما من الله تعالى علي من الصغر إلى الكبر تحديثاً بنعمة الله تعالى وشكراً، لا علواً في الأرض ولا فخراً.

كان والدي قاضياً متوطناً بباليكسر^٧ مشتهراً بطوغان زاده. فلما ولدت أول ليلة الجمعة من [شهر] رجب قال في تاريخ ولادتي: "مخدوم مكرم" (٩٩٠)،^٨ وسماني شيخ محمد.^٩ ولما بلغت سن التمييز سلمني إلى العالم العامل الشيخ علاء الدين من تلاميذ العالم بالعلم^{١٠} النبوي المؤيد من الملك القوي الشيخ محمد البرگوي.

بيت:^{١١}«وصف او گفتم نه شان هر کس است // نام او گفتم، همین مدحش بس است»^{١٢}

١ م: بعد زمان تکرار استماع اراجیف اتدکلرندہ تفصیل حال و بعض اشعار کہ اشعار ما فی البال ایدر بو اوراقہ کتب اولنوب ایصال اولنمشیدی.

٢ د، ک - باسمه سبحانه نسأل إحسانه.

٣ د: ابن.

٤ د: ابن.

٥ ک + زاده زاده.

٦ د، ک - الله تعالى.

٧ د، ک: ببالیکسری.

٨ د - ٩٩٠.

٩ م: وسماني الشيخ.

١٠ د، م: العلوم.

١١ د - بیت؛ م - بیت، [صح في الهامش].

١٢ «مدح او گفتم نه حد هر کس است // نام او گفتم، همین مدحش بس است»: مثنوی سلامان و اقبال لنور الدین عبد الرحمن جامی، تصحیح وتحقیق زهرا مهاجری، تهران، نشر نی، ۱۳۷۶، ص ۱۰۶.

فعلّمني القرآن العظيم وعقائد الدين القويم^{١٣} وشيئاً من لغاته،^{١٤} ثم قرأت عليه^{١٥} الصرف والنحو. ثم قرأت من النحو على المولى^{١٦} القاضي خليل، ثم قرأتها على المولى إبراهيم المدرّس، وقرأت كتاب الضوء على مولى عبد الرحمن القاضي،^{١٧} ثم قرأت^{١٨} كتاب صدر الشريعة على المولى مصلح الدين القاضي، ثم قرأت مختصر إيساغوجي مع شرحه لحسام كاتي^{١٩} على المولى لطف الله المفتي.^{٢٠}

ثم انتقلت إلى مدينة قسطنطينية بعد موت أبي لسلوك طريق القضاء؛ وقد جعلني چاووشاً^{٢١} في حياته،^{٢٢} لكنني فرغت عنه وسلكت طريق العلماء. وصرت معيداً للمولى^{٢٣} مصلح الدين المدرّس، فقرأت عليه شيئاً من الهداية. ثم أرسلني إلى المولى يوسف المدرّس. ثم طلبني المولى عبد الباقي الشهير بطرسون زاده لأجل الصداقة الكاملة بينه وبين والدي، فقرأت عليه شرح الشافية للسيد عبد الله^{٢٤}، ومختصر شرح التلخيص، والفوائد الضيائية، وتفسير القاضي من سورة "النبأ" إلى آخر القرآن ومن سورة "المريم" إلى نصف "طه".^{٢٥}

وقرأت المطول إلى "البديع"،/[٢٠و] وشرح العقائد على المولى يوسف الشهير بعرب سنان. وقرأت التوضيح^{٢٦} على المولى عبد الله رحمه الله،^{٢٧} وقرأت شرح المنار

١٣ ك - القويم.

١٤ ك: اللغة.

١٥ د: علمه.

١٦ ك: المولا.

١٧ د، ك - وقرأت كتاب الضوء على مولى عبد الرحمن القاضي.

١٨ م: وقرأت.

١٩ د، م: لحسام الدين.

٢٠ ك: لطف المفتي.

٢١ م: چاووشا.

٢٢ د: في حياته.

٢٣ د، ك: مستعداً للمولى.

٢٤ م - فقرأت عليه شرح الشافية للسيد عبد الله.

٢٥ ك: إلى نصفه.

٢٦ ك - التوضيح، [صح في الهامش].

٢٧ ك - رحمه الله.

على المولى^{٢٨} عبد الجبار القاضي. وحضرتُ إلى مجلس درس المولى إبراهيم المدرّس بمدرسة سنّان پاشا مدّةً مديدةً، وابتدأتُ التدريس لطلّاب العلم حسبّةً لله في جامع مراد پاشا في أوائل شهر شوال من شهور سنة عشرة وألف.

وحضرتُ إلى^{٢٩} مجلس وعظ^{٣٠} الشيخ عمر مدّةً، ثم إلى مجلس درسه مدّةً، ودخلتُ الخلوة الأربعينية^{٣١} معه ثلاث مرات. ولمّا أراد الذهاب إلى السفر مع علي پاشا استخلفني لوعظه، فوعظتُ وفسّرتُ من أواسط سورة "البقرة" إلى آخرها في جامع السلطان السليم^{٣٢} تسعة أشهر. وتأهلتُ في تلك الأزمان في محلّة چاووش^{٣٣} التي كنتُ^{٣٤} أسكن فيها قبل. فلمّا^{٣٥} جاء من السفر دعاني إلى محلّته،^{٣٦} وأدخلني منزلاً وقفاً^{٣٧} للعلماء فيها، واستخلفني في وعظ جامع ترجمان، فوعظتُ وفسّرتُ فيه سنةً.

ثم وقع اختلاف بيني وبينه في بعض المسائل، ففارقْتُ منه وانتقلتُ إلى محلتي وتدرّيسي في جامع مراد پاشا. فدعاني إلى محلّته مراراً ووعدني بفراغه لي وعظ جامع السلطان سليم^{٣٨} وبسائر الجهات. فقلتُ لرسوله: ^{٣٩} إن رجعتُ عما يعتقده في بعض المسائل وسلّم لأقوال علماء أهل السنّة والجماعة، أرجع إليه وإلا لا. ثم خوّفني بمحمد پاشا، فقلتُ: إني لا أخاف أحداً غير الله تعالى. ثم سعى بي إلى الأكابر بالبهتان، فكان ما كان، ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن.^{٤٠}

٢٨ د - عبد الله رحمه الله وقرأتُ شرح المنار على المولى.

٢٩ م - إلى.

٣٠ د: مجلس ووعظ.

٣١ د: ودخلتُ الأربعينية.

٣٢ د: السلطان سليم؛ ك: سلطان سليم.

٣٣ م: چاووش.

٣٤ د، ك - كنت.

٣٥ د: لمّا.

٣٦ د: محلّة.

٣٧ د: ووقفاً.

٣٨ د: سلطان سليم.

٣٩ د: لرسول.

٤٠ م - ثم وقع اختلاف بيني وبينه في بعض المسائل... ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن.

وصاحبُ الشيخ الفاضل والمرشد الكامل الشيخ محمد النقشبيندي الساكن بـيال أووه،^{٤١} وبايعته.^{٤٢} ثم صحبتُ بعض^{٤٣} المشايخ النقشبندية،/[٢٠ ظ] فوجدتهم موافقين ومتبعين للشرع الشريف والدين المنيف في العقائد والأقوال والأفعال والأحوال، فأحببتهم. وقرأتُ القرآن العظيم على المولى بهرام من تلاميذ الشيخ أحمد المقرئ، ثم قرأتُ حفظاً على المولى أولياء محمد چلبی. وقرأتُ مصابيح على المولى الفاضل والكامل أبو السعود القدسي، وأجاز لي إجازةً ملفوظةً ومكتوبةً أن أروي عنه جمع ما يجوز له ويصح عنه رواية. ثم قرأتُ على المولى الفاضل المدقق الشيخ إبراهيم اللقاني^{٤٤} المصري قصيدته^{٤٥} المسماة^{٤٦} بجوهر التوحيد في الكلام، وجزئاً من صحيح البخاري، وأجاز لي إجازةً ملفوظةً ومكتوبةً أيضاً.

ودرستُ كتب الصرف والنحو والمنطق والمعاني والأصول والكلام^{٤٧} المتداولة، ودرستُ صدر الشريعة والدرر، وأتممتها^{٤٨} وكتبتُ على بعض مواضعها بعض الخواصري. ودرستُ تفسير القاضي البيضاوي مع مطالعة الكشف والإرشاد، فأتممتها في سبع سنين. ثم ابتدأتُ من أوله فوصلتُ إلى قوله تعالى: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ﴾ الآية، [البقرة، ٣١/٢].^{٤٩}

وطالعتُ كتاب التعرّف في علم التصوّف مع شرحه للقنوي، ورسالة القشيري، وعوارف المعارف. وطالعتُ كتاب الإحياء، والآن أدّرسه من ثلاثة مواضع. ودرستُ الطريقة المحمدية والسيرة الأحمدية مرّات، وجلاء القلوب، إيقاض النائمين، وإنقاذ

٤١ ك - ببال أووه.

٤٢ د: وبايعقه.

٤٣ د، ك - بعض.

٤٤ د + ثم.

٤٥ د، م: قصيدة.

٤٦ د، ك: المسماة.

٤٧ د - والكلام.

٤٨ د، م: وأتممتها.

٤٩ وفي هامش م: ثم ختمته مرّةً ثانية، وابتدأتُ من أوله فوصلتُ إلى تفسير قوله تعالى: ﴿يَتَأَهَّلَ الْكِتَابُ هَلْ تَنْقُمُونَ مِثْلًا إِلَّا أَنْ أَمَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا﴾ من سورة "المائدة"، [المائدة، ٥٩/٥]. وبدأتُ التفسير على طريقة الوعظ في جامع سلطان سليم عليه رحمة الرحيم، فوصلتُ إلى قوله تعالى: ﴿قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ﴾ في سورة "الأعراف"، [الأعراف، ١٨٨/٧]. وبدأتُ في جامع سلطان محمد عليه رحمة الصمد من سورة "مريم"، فوصلتُ إلى قوله تعالى: ﴿وَإِنَّ مِنْ شِيعَتِهِ لَإِبْرَاهِيمَ﴾ الآية من سورة "الصافات"، [الصافات، ٨٣/٣٧]. «منه».

الهالكين، والسيف الصارم،^{٥٠} وذخر المتأهلين، وإظهار الأسرار للمولى العلامة محمد^{٥١} البرگوي.^{٥٢}

وقد ترجمتُ الكافية مع زبدة ما في شروحها، ومتن التلخيص، ومختصر إيساغوجي، ومتن/[٢١و] الآداب البحث، وعقائد أبي المعين النسفي. وألّفتُ كتابًا سمّيته إرشاد العقول السليمة إلى طريقة المستقيمة القويمة^{٥٣} بإبطال البدع السقيمة، ورسالة في مناقب الصحابة رضوان الله تعالى عليهم أجمعين ومثالب الروافض، ورسالة في آيات الميزان، ورسالة في أقسام الأحاديث،^{٥٤} ورسالة في ردّ^{٥٥} صلاة الرغائب والبراءة والقدر، وأمثلة مفصلة، وشرح الأمثلة،^{٥٦} وشرح المقصود، وشرح اللغة لابن ملك، ورسائل أخرى^{٥٧} على البيضاوي، ورسائل^{٥٨} على الدرر، وصدر الشريعة والإصلاح.^{٥٩}

وطالعتُ شرح مشارق لابن ملك، وكتبْتُ حاشيةً على بعض مواضعه. وطالعتُ كتاب الطهارة والصلاة من فتح القدير لابن همام ومن العناية وبعض مواضعهما من المعاملات. ودرّستُ عقائد السيد الشريف^{٦٠} السنوسي،^{٦١} وكتاب تنبيه الغافلين للشيخ بهاء الدين النقشبندي، وطالعتُ^{٦٢} كتاب تنبيه الغافلين لأبي الليث السمرقندي.^{٦٣} ودرّستُ كتاب^{٦٤} منهاج العابدين والأصول الأربعين للإمام الهمام الغزالي. وطالعتُ كتاب منهاج القاصدين إلى الجنة، وكتاب إغاثة اللفهان عن مكائد الشيطان، وتعريف التلبس، وتباعد

٥٠ د: المصارم.

٥١ ك - محمد.

٥٢ د: برگوي.

٥٣ د، م: إرشاد العقول المستقيمة إلى طريقة القويمة.

٥٤ م - ورسالة في آيات الميزان، ورسالة في أقسام الأحاديث.

٥٥ د - ردّ.

٥٦ د - وشرح الأمثلة، [صح في الهامش].

٥٧ د، ك: آخر.

٥٨ ك: ورسال.

٥٩ د، ك - والإصلاح.

٦٠ م - السيد الشريف.

٦١ د - العناية وبعض مواضعهما من المعاملات. ودرّستُ عقائد السيد الشريف السنوسي؛ م + وطالعتُ.

٦٢ م - وطالعتُ.

٦٣ ك - السمرقندي.

٦٤ م - كتاب.

الإبليس، وتحذير الأيقاظ من أكاذيب الوعاظ للإمام العلامة ابن الجوزي،^{٦٥} وتحذير الخواص من أكاذيب القصاص للإمام السيوطي لخصه منه. وطالعتُ كتاب الإِتقان، وخصائص الحبيب، ومختصر بذل الماعون، وشرح النقاية، ورسائل أخرى له.^{٦٦} وطالعتُ الشفاء للقاضي عياض، ومعاني الأخبار للشيخ الكلاباذي، وكتاب المثنوي، وكليات الشيخ سعدي والشيخ [٢١ظ] العطار. وطالعتُ رسالة نفيسة في منع الذكر الجهري للسيد شريف، وطالعتُ كتاب المدخل للإمام الفاضل الحاكم ابن الحاج. ودرستُ شرح المنية الصغير، وطالعتُ الكبير للشيخ^{٦٧} إبراهيم الحلبي، ورسالة ردع الراغب عن صلاة الرغائب للشيخ ابن^{٦٨} نجيم، ورسالة أخرى للشيخ علي القدسي شارح الكنز.^{٦٩}

وقد جمعتُ في أوائل حالي مجموعة كبيرة من الفتوحات المكية؛ أكتب فيها: "قال الشيخ الأكبر والكبريت^{٧٠} الأحمر قدس سره الأنور". ثم طالعتُ -سنة أربع عشر وألف- كتاب كشف الغطاء لابن حجر العسقلاني وهو كتاب كبير في جرم الدرر والغرر، ثم نعمة^{٧١} الذريعة في نصرة الشريعة وتسفيه^{٧٢} الغبي في نصرة ابن عربي للشيخ إبراهيم الحلبي، وكتاباً^{٧٣} آخر للسعد الدين التفتازاني في ردّ الفصوص. ذكروا في حقّ الشيخ الأكبر الكلمات الغليظة، ونقلوا الفتاوى عن مائتين وثمانين مفتياً في الإكفار، والردّ على الفصوص عن سبعة مائة مصنف من كبار العلماء. فحصل في قلبي إشكال عظيم على مفهوم "من يسمع يخل"، فحكيتُ أقوالهم لبعض علماء زماننا ليزيلوا الإشكال عن قلبي. فأمروني بالتوقّف، فامتثلتُ أمرهم. ثم طالعتُ كتاب مشارق الأنوار في طبقات الأخيار، وكتاب

٦٥ د - وتحذير الأيقاظ من أكاذيب الوعاظ للإمام العلامة ابن الجوزي.

٦٦ د: ورسائل آخر.

٦٧ م - للشيخ.

٦٨ م: بن.

٦٩ وفي هامش م: جعل خاتمة رسالته أبياتاً في ذمّ الحساد ومدح العباد، فاكفيتُ بما كتب لظهور فوائد مما وصلنا^(١) والحمد لله ربّ العالمين. | (١) ك: نصلنا.

٧٠ د: الشيخ الأكبر.

٧١ د: نعمت.

٧٢ د: سفية.

٧٣ ك: وكتاب.

لواقح^{٧٤} الأنوار، ومناقب^{٧٥} الشيخ الأكبر قدس سرّه، وكتاب المنن، وكتاب^{٧٦} اليواقيت، وكتاب تلخيص^{٧٨} الفتوحات، وكتاب البحر المورود في الموائيق^{٧٩} والعهود للشيخ الولي^{٨٠} العارف الكامل العالم العامل الشيخ عبد الوهاب الشعراوي رحمه الله تعالى^{٨١} فزال الإشكال عني جميعاً في حق الشيخ الأكبر قدس سرّه. ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا^{٨٢} لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنَّ هَدَانَا اللَّهُ﴾ [الأعراف، ٤٣/٧]، وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.^{٨٣}

[تمت]

٧٤ د: لوايح.

٧٥ ك: وامناقب.

٧٦ د + الأنوار.

٧٧ ك - وكتاب.

٧٨ ك: تلخيص.

٧٩ ك: المورد بالموائيق.

٨٠ د: الو.

٨١ ك - رحمه الله تعالى.

٨٢ ك - هَدَانَا.

٨٣ د - وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين؛ م - وقد جمعت في أوائل حالي مجموعة كبيرة من الفتوحات المكية وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه أجمعين.

Kadızâde'ye Nispet Edilen Risâle fî Tafsîlî'l-hâl
O'nun yüce adıyla başlar ve O'nun ihsanını dileriz!

[19^b] Kadızâde olarak bilinen ve insanların Rabbine muhtaç olan bu kul Şeyh Muhammed b. Mustafa b. İlyas -Yüce Allah onu takvayla rızıklandırırsın ve onun ilmini her gün çoğaltarak artırırsın- şöyle dedi: Yüce Allah'ın çocukluğumdan şimdiye varıncaya kadar bana lütbettiklerini bu sayfalara yazdım. [Bunu yapma nedenim], yeryüzünde büyüklük taslamak ve övünmek değil, bilakis Yüce Allah'ın bahşettiği nimetleri [insanlara] anlatmak ve şükretmektir.

Doğanzâde/Toganzâde adıyla tanınan babam, Balıkesirli bir kadı idi. Ben, Recep ayının ilk cuma gecesinde doğmuşum. Babam doğumum için “mahdûm-ı mükerrerem” (990) olarak tarih düşmüş ve bana Şeyh Muhammed adını vermiştir. Temyiz yaşına geldiğimden beni, ilim ve amel sahibi Şeyh Alâeddin'e öğrenci olarak verdi. Kendisi, nebevî ilim(ler)de âlim olan ve kâinatın mutlak hükümdarı tarafından desteklenen Şeyh Muhammed el-Birgivi'nin öğrencilerindendi.

Beyit:

Onun vasıflarından bahsetmek herkesin şanı değildir
Onun adını anmak kendisini methetmek için yeterlidir¹

Şeyh Alâeddin bana, Kur'ân-ı Kerim'i ve İslâm dininin (din-i kavîm) inanç esaslarını öğretti. Ayrıca biraz Arapça dersleri verdi ve kendisinden sarf ve nahiv okudum. Akabinde önce Kadı Halil Efendi'den nahiv, daha sonra da İbrahim Müderris Efendi'den sarf ve nahiv okudum. Sonra Abdurrahman Kadı Efendi'den [el-İsferâyînî'nin] *Kitâbü'd-Đav'*ını, Muslihuddin Kadı Efendi'den Sadrüşşerîa'nın [Şerhu'l-Vikâye'sini], Lütfullah Müftü Efendi'den ise Hüsâm Kâtî'nin *Şerhu İsâgûcî'si* ile birlikte *Muhtasar İsâgûcî*'yi okudum.

Babamın öldükten sonra kadı olmak için İstanbul'a geldim. Kendisi hayatta iken beni çavuş yapmıştı. Ancak bundan vazgeçip âlimlerin yolunu tuttum. Muslihuddin Müderris Efendi'nin muîdi oldum ve kendisine *Hidâye*'nin bir kısmını okudum. Akabinde beni Yusuf Müderris Efendi'ye yönlendirdi. Daha sonra Dursunzâde/Tursunzâde olarak bilinen Abdülbâkî Efendi -babam ile olan iyi dostluklarından ötürü- beni [muîd olarak] yanına aldı. Kendisine; Seyyid Abdullah'ın *Şerhu's-Şâfiye*'sinin, *Muhtasaru Şerhi't-Telhis*'in ve *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*'nin yanı

1 Nüreddin Abdürrahman-ı Câmî, *Mesnevi-i Selâmân ve Absâl*, thk. ve tsh. Zehra Muhacirî (Tahran: Neşr-i Ney, 1376), s. 106.

sıra Nebe suresinden Kur'ân'ın sonuna kadar ve Meryem suresinden Tâhâ suresinin yarısına kadar Kâdî Beyzâvî *Tefsir*'ini okudum.

[20^a] Arap Sinan olarak bilinen Yusuf Efendi'den bedî' ilmine kadar *el-Muttavvel*'i ve *Şerhu'l-Akâid*'i okudum. Abdullah Efendi'den -Allah'ın merhameti üzerine olsun- *et-Tavzih*, Kadı Abdülcebbâr Efendi'den de *Şerhu'l-Menâr*'ı okudum. Ayrıca uzun süre İbrahim Müderris Efendi'nin Sinan Paşa Medresesi'ndeki ders halkalarına katıldım. 1010 yılı Şevvâl ayının başlarında Murat Paşa Camii'nde Allah rızası için öğrenci okutmaya başladım.

[Bu yıllarda tanıştığım] Şeyh Ömer'in bir süre vaazlarına ve sonrasında da bir süre ders halkasına katıldım. Kendisiyle beraber üç defa erbaîn halvetine girdim. Ali Paşa ile sefere çıktığında vaazlarını sürdürmem için beni halife tayin etti. Dokuz ay boyunca Sultan Selim Camii'nde vaaz verdim ve Bakara suresinin ortasından sonuna kadar tefsir ettim. O sırada, daha önce ikamet ettiğim Çavuş mahallesinde evlendim. Şeyh Ömer, Ali Paşa ile [çıktığı] seferden döndüğünde beni mahallesine davet etti; beni sadece âlimlere vakfettiği evine aldı ve Tercüman Camii'ndeki vaazları için halife tayin etti. Bir yıl boyunca orada vaaz verip tefsir okuttum.

Daha sonra bazı konularda [Şeyh Ömer] ile ihtilaf yaşadık. Ondan ayrılıp kendi mahalleme taşındım ve Murat Paşa Camii'ndeki derslerime döndüm. [Şeyh Ömer] beni tekrar mahallesine davet etti ve Sultan Selim Camii'ndeki vaazlarını bana bırakacağı gibi çeşitli vaatlerde bulundu. Aracı yaptığı kişiye, bazı meselelerdeki kanaatini değiştirip Ehl-i sünnet ve'l-cemâat âlimlerinin söylediklerine uyarırsa döneceğimi, aksi takdirde ise dönmeyeceğime söyledim. Bunun üzerine beni Mehmed Paşa ile tehdit etti. Yüce Allah'tan başka kimseden korkmadığımı söyleyince de ekâbirden olan kimseler nezdinde benimle ilgili iftirada bulundu. Sonuçta olanlar oldu... Allah'ın istediği her zaman olur, istemediği ise asla!

[Bu sırada] Yalova'da oturan faziletli şeyh ve kâmil mürşit Şeyh Muhammed en-Nakşibendî ile dostluk kurdum ve kendisine biat ettim. Ayrıca Nakşibendî meşâyihinden bazı dostlar edindim. [20^b] İnanç, söylem, fiil ve davranış itibarıyla onların şer'-i şerîf ve dîn-i münîf ile muvafık olduklarını, [sadece şariat ve dine] tabi olduklarını gördüm ve kendilerini sevdim. Şeyh Ahmed el-Mukrî'nin öğrencilerinden olan Behram Efendi'den kıraat (Kur'ân-ı Kerim) dersleri gördüm. Evliya Mehmed Çelebi Efendi ile [hadis] hıfzı yaptım. Fazilet ve kemâl sahibi Ebüssuûd el-Kudsî Efendi'den [el-Begavî'nin] *Mesâbih*'ini okudum; caiz ve sahih olan hadislerin tamamını rivâyet etmem için bana sözlü ve yazılı icazet verdi.

Sonra faziletli ve müdekkik bir kimse olan Şeyh İbrahim el-Lekanî el-Mısrî'ye *Cevheretü't-tevhîd fi'l-kelâm* adlı kasidesini ve *Sahîh-i Buhârî*'nin bir kısmını okudum. O da aynı şekilde bana yazılı ve sözlü icazet verdi.

[Medrese] müfredatında bulunan sarf, nahiv, mantık, meânî, usûl ve kelâm dersleri verdim. Sadrüşşerîa'nın [*Şerhu'l-Vikâye'sini*] ve *ed-Dürer*'i baştan sona okuttum; bu iki kitaptaki bazı konular üzerine aklımdan geçenleri yazıya dök-tüm. [Zemahşerî'nin] *el-Keşşâf* ı ile [Ebüssuûd Efendi'ye ait] *el-İrşâd*'ın mütalaası eşliğinde Kâdî Beyzâvî'nin *Tefsir*'ini okutmaya [koyuldum] ve yedi senede tamamladım. Sonra tekrar başa dönüp "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi."² âyetine kadar geldim.

Sonra [Alâeddin] el-Konevî'nin şerhi ile birlikte [Kelabâzî'nin] *Kitâbu't-Taarrufu'fî ilmi't-tasavvuf* unu, [Kuşeyrî'nin] *Risâletü'l-Kuşeyrî'sini* ve [Sühreverdi'nin] *Avârifü'l-maârif* ini mütalaa ettim. Yine [Gazzâlî'nin] *İhyâ'sını* mütalaa ettim ve şuan üç farklı konuda ders olarak okutuyorum. [Buna ilaveten] allâme Muhammed Birgivî Efendi'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-siretü'l-Ahmediyye'sini* defalarca okuttuğum gibi *Cilâu'l-kulûb*, *Îkâzu'n-nâimîn*, *İnkâzu'l-hâlikîn*, *Seyfûs-sârim*, *Zuhru'l-müteehhilîn* ve *İzhârü'l-esrâr*'ını da okuttum.

[Eğitim öğretimin yanı sıra İbnü'l-Hacîb'in] *el-Kâfiye'sini* -şerhlerinin en önemli kısımları (*zübde*) ile birlikte- [Türkçe'ye] tercüme ettim. Yaptığım diğer çeviriler [arasında] *et-Telhis* metni, *Muhtasar İsâgûcî*, *Âdâbu'l-bahs* metni [21^a] ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin *Akâid*'i vardır. Bir eser telif edip *İrşâdü'l-ukûli's-selîme ilâ tarîkatil-müstakîmetil-kavîme bi-ibtâli'l-bidai's-sekîme* olarak adlandırdım. Bunun dışında *Menâkibü's-sahâbe ridvânullahi teâlâ aleyhim ecmain ve mesâlibu'r-Ravâfız*, *Âyâtü'l-Mizân*, *Aksâmü'l-ehâdis*, *Reddu salâti'r-Regâib ve'l-Berâeti ve'l-Kadr*, *Emsiletün mufasssale*, *Şerhu'l-Emsile*, *Şerhu'l-Maksûd* adlı eserleri kaleme aldım. İbn Melek'in eseri üzerine *Şerhu'l-Lûgat*'i yazdığım gibi Beyzâvî'nin [*Tefsir*'i], *ed-Dürer*, Sadrüşşerîa'nın [*Şerhu'l-Vikâye'si*] ve [Kemalpaşazâde'nin] *İslâh*'ı üzerine de bazı risâleler telif eyledim.

İbn Melek'in *Şerhu Meşârik*'ini mütalaa ettim ve bazı konularına dair bir hâşiye yazdım. İbn Hümam'ın *Fethu'l-kadîr*'inden ve *el-İnâye*'den tahâret ve salât kısımlarını ve muamelâta dair bazı konuları mütalaa ettim. Seyyid Şerîf es-Senûsî'nin *Akâid*'ini Şeyh Bahaeddîn en-Nakşibendî'ye ait *Tenbihu'l-gâfilîn*'ini ders olarak okuttum. Ebû Leys es-Semerkandî'ye ait *Tenbihu'l-gâfilîn* adlı kitabı mütalaa

2 Bakara, 2/31.

ettim ve İmâmü'l-Hümmam el-Gazzâlî'nin *Minhâcü'l-âbidîn* ve *Usûlü'l-erbaîn* adlı kitaplarını okuttum.

[İbnü'l-Cevzî'nin] *Minhâcü'l-kâsîdîn ile'l-cenne'sini*, [İbn Kayyim'in] *İğâsetü'l-lehfân an mekâidi's-Şeytân*'ını, *Tarîfüt-telbîs ve teb'idü'l-İblîs* adlı kitabı, İmam-ı Allâme İbnü'l-Cevzî'nin *Tahzîru'l-eykâz min ekâzîbi'l-vu'âz*'ını, İmam Süyûtî'nin ondan telhis ettiği *Tahzîru'l-havâs min ekâzîbi'l-kussâs*'ı ile *el-İtkân*, *Hasâisü'l-habîb*, *Muhtasarü Bezli'l-mâûn* ve *Şerhu'n-Nikâye* adlı eserlerini ve bazı risâlelerini mütalaa ettim. Aynı şekilde Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'sını*, Şeyh Kelâbâzî'nin *Meâni'l-ahbâr*'ını, [Celâleddin Rûmî'nin] *Mesnevi'sini*, Şeyh Sa'dî ve Şeyh [21^b] Attâr'ın külliyatlarını, Seyyid Şerîf'in *Men'uz-zikri'l-cehrî* adlı çok güzel bir risâlesini, fazilet ve bilgelik sahibi İmam İbnü'l-Hâcc'ın *el-Medhal*'ini mütalaa ettim. *Şerhu'l-Münyeti's-sağır*'i ders olarak okuturken diğer yandan İbrahim el-Halebî'nin [*Şerhu Münyeti'l*]-*Kebîr*'ini mütalaa ettim. Şeyh İbn Nuceym'in *Red'u'r-râğib an salâti'r-Reğâib*'ini ve *Şerhu'l-Kenz*'in müellifi Şeyh Ali el-Kudsî'nin bir başka risâlesini mütalaa ettim.³

İlk zamanlarımda *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'den [seçmeler yapıp] büyük bir mecmua toplamıştım. [Mecmuada] "*Şeyhü'l-Ekber ve kibrîtü'l-ahmer kuddise sirruhu'l-enver şöyle demiştir*" diye yazıyordum. Bir süre sonra -1014 yılında- İbn Hacer el-Askalânî'nin *ed-Dürer ve'l-gurer* kalınlığındaki *Keşfü'l-gita'sını*, İbrahim el-Halebî'nin *Nimetü'z-zeria fî nusratî's-şeria'sı* ile *Tesfîhü'l-gabî fî nusratî İbn Arabî'sini* inceledim. Ayrıca Sa'deddîn et-Teftâzânî'ye ait olup *Füsûs'a* reddiye niteliği taşıyan başka bir kitabı daha gördüm. Bu kitaplarda, Şeyhü'l-Ekber hakkında oldukça ağır ifadelere yer verilmiş; iki yüz seksen müftünün onun küfrüne dair fetvası ve büyük âlimlerden yedi yüz müellifin *Füsûs'a* reddiyesi nakledilmişti. Hani "*kulak duyunca gönül bulanır*" derler ya... [Bu okuduklarımdan dolayı] benim kalbimde de büyük bir kuşku oluştu. Kalbimdeki bu kuşkudan kurtulmak için, [Şeyhü'l-Ekber] hakkında serdedilen bu iddiaları zamanımızın bazı âlimlerine sordum. Bu konuda *tevakkuf* etmemi buyurdular. Ben de onların buyruğuna uydum.

Daha sonra eş-şeyh, el-veli el-ârif el-kâmil el-âlim el-âmil Şeyh Abdülvehhâb eş-Şârâvî'nin -Yüce Allah'ın rahmeti üzerine olsun- *Meşâriku'l-envâr fî tabakâtü'l-ahyâr*, *Levâkihu'l-envâr*, *Menâkibü's-Şeyhi'l-Ekber kuddise sirruhu*, *el-Minen*,

3 Mîlli Kütüphane nüshası burada sona ermekte olup, hâmişe şu kayıttı düşülmüştür: [Kadıza-de] risâlesini hasetçilerin yergisine ve takva sahibi kimselerin övgüsüne dair beyitlerle hitama erdirmiştir. Fakat ben, bize ulaşan faydalı bilgilerin gün yüzüne çıkarılması için yazılanlarla yetindim. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun!

el-Yevâkît, Telhîsü'l-Fütühât, el-Bahru'l-mevrûd fi'l-mevâsik ve'l-uhûd adlı eserlerini mütalaa ettim ve Şeyhü'l-Ekber -kuddise sirruhu- kalbimdeki bütün kuşkulardan kurtuldum. “Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik.”⁴ Efendimiz Hz. Muhammed’e, onun ailesine ve bütün ashâbına selâm olsun!

[Son]

4 Arâf, 7/43.